ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ САМАРЌАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Ќўлёзма њуќуќида

УДК 891.7

ЮЛДОШЕВ ФАРИДУН ФАРХОДОВИЧ

ҲОЗИРГИ ДАВР ЎЗБЕКИСТОНДАГИ ТОЖИК АДАБИЁТИДА ЗУЛЛИСОНАЙНЛИК-ИККИТИЛЛИЛИК АНАЪАНАСИ

Мутахассислик: 5А120101-Адабиётшунослик
(тожик адабиёти)

Магистр академик даражасини олиш учун ёзилган
ДИССЕРТАТСИЯ

Иш кўриб чиќилди
ва њимояга
рухсат берилди:
Тожик тили ва
адабиёти кафедраси мудири
дотс. Њ.БЕРДИЌУЛОВ______
«_____»____________2014 йил.
М.Ў.

Илмий рањбар:
проф. А.Қамарзода
____

САМАРЌАНД - 2014

ВАЗОРАТИ ТАЪЛИМИ ОЛЇ ВА МИЁНАИ МАХСУСИ ЉУМЊУРИЯТИ ЎЗБЕКИСТОН

ДОНИШГОЊИ ДАВЛАТИИ САМАРЌАНД БА НОМИ АЛИШЕР НАВОЇ

Дар асоси дастхат

УДК 891.7

ЮЛДОШЕВ ФАРИДУН ФАРХОДОВИЧ

АНЪАНАИ ЗУЛЛИСОНАЙНЇ ДАР АДАБИЁТИ ТОЉИКИ ДАВРАИ МУОСИРИ ЎЗБЕКИСТОН

5А120101-Адабиётшиносї

(адабиёти тољик)

ДИССЕРТАТСИЯ

барои гирифтани дараљаи академии магистрї навишта шудааст

Кор санљида ва ба
њимоя тавсия карда шуд:
Мудири кафедраи
забон ва адабиёти тољик
дотс.Њ.БЕРДИЌУЛОВ
____

Роњбари илмї:
проф. А.Қамарзода
____

САМАРЌАНД - 2014

«Њазорон њазор сол халќњои мо пањлўи њам зиста, урфу одат, забон ва фарњангашон ба њам чунон наздик шудааст, ки бо тамоми асос гуфта метавонем, ки ўзбеку тољик як халќест, ки ба ду забон њарф мезанад».

Ислом КАРИМОВ.

Муќаддима

Истиќлолият неъмати бузург буд, ки барои рушду нумўъи соњањои гуногуни љамъият имконоти васеъ фароњам овард. Мањз дар њамин давр љабњањои гуногуни љомеа рў ба рушд оварданд, ки соњаи таълим аз ин зумра ба шумор меравад. Дар ин замон, ки дар сарзаминамон нафаси истиќлолият њукмфармо аст, дар соњаи таълим навигонињои љиддї ба вуќўъ пайваст ва як ќатор ќонуну ќоида ва ќарорњо ќабул гардиданд. Дар асоси ин навгонињо омўзиши адабиёти мумтоз ва адабиёти давраи истиќлолу адабиёти халќњои љањон хуб ба роњ монда шуд. Равобити байнињамдигарии адабиётњо, бахусус муносибатњои дўстонаи шоиру нависандагон мустањкам гардида, адабиётњо аз њамдигар ѓизо гирифта ташаккул ёфтанд. Дар ватани соњибистиќлоламон, ки барои рушди фарњанг эътибори махсус дода мешавад, шоиру нависандагон бо асарњои манзуму мансури худ адабиётро ѓанї мегардонанд. Намояндагони миллатњои мухталиф, ки маскуни ин сарзаминанд, баробаронаву бародарона умр ба сар мебаранд ва барои дар забони модарии худ эљод кардани онњо тамоми шароитњо муњайё шудаанд, ки адабиёти ин миллатњо низ бевосита рушду нумўъ доранд.

Намояндагони миллатњои тољик ва ўзбек аз азал пањлўи њам зиндагонї мекунанд, ки ин боиси пайдошавии равобити мустањками байнињамдигарии адбитёњои ин ду халќ шудааст. Агар мо ба таърихи алоќањои адабии ин ду халќ назар андозем, шоњиди он мегардем, ки ин

робитаҳо решаҳои чуќури таърихиро доранд ва то кунун идома меёбанд. Маҳз ҳамин ҳолат барои пайдошавии анъанаи зуллисонайн дар адбиёти тоҷик ва ўзбек сабаб шуда метавонад. Ин ҳолат муаммои омўзиши анъанаи зуллисонайниро дар доираи ватанамон дар замони истиќлол ба миён меорад. Омўзиши анъанаи зуллисонайн дар адабиёти муосири Ўзбекистон дараҷа ва мавќеи равобити байниҳамдигарии ду адабиёт- адабиёти тоҷик ва ўзбекро муайян месозад. Аз ин рў омўхтани дараҷаи мавзўъ, мундариҷа, жанр, услуб ва маҳорати эҷодии шоирони дузабона дар ин давра низ муҳим ба шумор меравад.

Дараҷаи тадќиќи мавзўъ аз ҷониби муҳаќќиќони адабиётшинос. То кунун аз ҷониби ягон муҳаќќиќи адабиётшинос дар доираи ин мавзўъ, яъне «Анъанаи зуллисонайн дар адабиёти муосири Ўзбекистон (масъалаҳои мавзўъ, мундариҷа, жанр, услуб ва маҳорати эҷодї)» кори тадќиќотї-илмї бурда нашудааст. Дар маҷаллаву газетаҳои даврии ҷумҳурї - вилоятї маќолаҳои хурд дар доираи мавзўи мазкур, бахшида ба фаъолияти зуллисонайнии ин ё он шоир интишор гардида, ба баъзе ҷиҳатҳои эҷодиёти онҳо назар андохта шудаасту халос.

Баъзе муҳаќиќони адабиётшинос дар бораи арзи вуҷуди анъанаи зуллисонайн дар адабиёти тоҷик ва ўзбек кор бурдаанд, вале корҳои онҳо давраҳои дигари инкишофи ин ду адабиётро фаро мегирад. Соли ҷорї аз ҷониби муҳаќќиќони адабиётшинос Фарҳод Исомиддинов ва Ҷонмирзо Мирзоев китобе таҳти унвони «Зуллисонайн адиблар» («Шоирони зуллисонайн») чун тазкира, дар бораи шоирони зуллисонайн, ки аз давраи пайдоиши анъанаи зуллисонайнї то имрўз дар ду забон – тоҷикї ва ўзбекї эҷод намудаанд, маълумот медиҳад, нашр гардид. Дар китоби мазкур дар бораи баъзе шоирони дузабонаи давраи истиќлол низ маълумоти кўтоҳ оварда шуда, оиди маҳорати эҷодї, мавзўъ, мундариҷаи эҷодиёти онҳо сухан гуфта нашудааст.

Навигарї ва аҳамияти назарї - амалии мавзўъ. Дар адабиёти тоҷик ва адабиёти ўзбек то кунун дар доираи мавзўи интихобшуда кори хатмї ё рисолае ба анҷом расонида нашудааст. Мавзўъ аз лиҳози мазмун ва мундариҷа тоза буда, кори илмии аввалин аст, ки дар доираи ин мавзўъ пеш бурда мешавад. Навгонии мавзўъ низ дар ҳамин хусусияти он зоҳир мегардад. Мо дар он бештар ба нуќтаҳои мавзўъ, мундариҷа, маҳорати эҷодї ва жанрҳои шеърие, ки шоирони дузабона дар эҷодиёти худ бештар ба онҳо муроҷиат кардаанд, аҳамият дода, ҳаддалимкон ин нуктаҳоро мекушоем.

Мурод аз таълифи рисола барои боз ҳам амиќтар омўхтани адабиёти тоҷикзабони давраи истиќлол, махсусан хусусиятҳои дузабонагии он дар кори таълифи китобҳои дарсї ва дастуруламалҳо доир ба таърихи адабиёти тоҷик ва ўзбек буда, он барои тадќиќотчиён, омўзгорон ва донишомўзони адабиёт дар бобати робитаҳои адабї ҳамчун як дастури муфид хизмат менамояд, ки мо дар ин хусус дар хулосаи рисола пешниҳодҳои худро баён хоҳем кард.

Аҳамияти илмии мазўъ дар он намоён мешавад, ки моҳияти асосии анъанаи зуллисонайн, бо ибораи дигар дузабонагї, дар давраи истиќлол, сатҳи ин анъана дар ин даврро кушода медиҳад. Хусусиятҳои фардии адабиёти дузабонаи ин даврро аз давраҳои пешин, ки тўли чанд асрҳо идома доранд, муайян ва муќаррар месозад.

Ҷиҳати амалии онро дар зарурати омўзиши эҷодиёти шоиру нависандагоне, ки барои мустаҳкам намудани алоќаҳои адабї-фарҳангии адабиётҳо хизмат намудаанд, мебинем. Мо медонем, ки ба донишҷўёни донишгоҳҳои олї, ки дар факултетҳои филологї таҳсил доранд фанни алоҳидаи «Алоќаҳои адабии адабиёти ўзбек бо адабиёти тоҷик» дарс гузашта мешавад. Дар ҷараёни таҳсили ин фан бевосита ба мавзўи мазкур муроҷиат карда мешавад.

Асосњои методологии тадќиќот. Дар љараёни њаллу фасли кори тадќиќотї интихоби методи аниќ масъалаи муњим ба шумор меравад. Методи асосии кори тадќиќотии мо, ки дар асоси он кор ба анљом расонида шудааст, методи тадќиќотї-тањлилї мебошад. Мо масъалањои пешгузоштаи кори тадќиќотиро дар асоси њамин методњо тадќиќу тањлил намудем. Тавассути методњои мазкур љињатњои ба худ хоси анъанаи зуллисонайнро дар давраи истиќлол тадќиќ намуда, эљодиёти шоирони дузабонаро аз лињози мавзўъ, мундариља, жанр, услуб ва мањорати эљодї тањлил кардем, ки ин самаранокии кори моро афзун намуд ва натиљањои хуб дод.

Маќсад ва вазифањои асосии кори диссертатсионї. Њадафи асосии тадќиќи мавзўъ, муайян намудани сатњи анъанаи зуллисонайн дар давраи истиќлол, сањењ гардонидани дараљаи робитањои адабии тољику ўзбек дар ин давр, кушода додани нуќтањои муњими эљодиёти шоирони зуллисонайни доираи Ўзбекистон, аз лињози мавзўъ, мундариља, услуб, жанр ва мањорати эљодї мебошад. Тафриќаи мавзўъњо, услуб, жанрњо ва мањорати эљодии шоирони дузабонаро дар асоси шоирони зуллисонайни даврони истиќлол ва нафароне, ки пештар аз ин давр, ба ду забон баробар эљод намуда, асарњо офаридаанд, муайян кардан аст. Дар рафти кори тадќиќотї њадалимкон кўшиш намудем, ки ба њамаи ин масъалањо равшанї андозем.

Сохт ва стурктураи диссертатсия. Кори тадќиќотии мо аз муќаддима, се боб, хулоса ва фењристи адабиёт иборат аст. Дар боби аввали кор, ки «Сайри таърихии ташаккули анъанаи зуллисонайн дар адабиёти тољику ўзбек» номгузор шудааст, ба масъалањои даврањои пайдоиш ва таърихи ташаккулу тањаввули анъана, омил ва сабабњои пайдоиши он, сањми адибони дузабона дар рушди ин анъана, љињатњои ба худ хоси он дар даврањои мухталиф мурољиат намуда, равшанї андохтем.

Боби дуввуми кори тадќиќотї «Анъанаи зуллисонайн дар эљодиёти адибони даврони истиќлол» номгузор шуда, дар он дараљаи анъанаи

зуллисонайнї дар даврони истиќлол, вазъи адабиёт, сохт ва дараљаи идомаи анъана дар ин давр, хусусиятњои ба худ хоси ашъори шоирони дузабона њаллу фасл гардиданд.

Боби саввуми кори тадќиќотї, «Мавзўъ, мундариљаи ѓоявї, хусусиятњои жанрї, забон ва услуб, мањорати эљодии шоирони зуллисонайн дар замони истиќлол» буда, ќисмати асосии корро ташкил мекунад. Дар ин боб оиди мазмун, мўњтаво, доираи мавзўъ, хусусиятњои ѓоявию бадеии эљодиёти шоирони зуллисонайн, падидањои нављўї дар эљодиёти онњо, равиящои асосї, хусусиятњои услуби ва жанрии эљодиёти шоирони дузабона њарф хоњем зад.

Дар хулосаи кори диссертатсионї аќида ва мулоњизањои хулосавии худро дар доираи мавзўи тадќиќотї, ки тасаввурот ва фикрњои умумии моро дар бораи њаллу фасли мавзўъ дарбар мегирад, баён намудем. Дар анљоми диссертатсия рўйхати адабиётњое, ки дар љараёни кори тадќиќотї аз онњо чун мавод истифода намудем, оварда мешавад.

БОБИ ЯКУМ

САЙРИ ТАЪРИХИИ ТАШАККУЛИ АНЪАНАИ ЗУЛЛИСОНАЙН ДАР АДАБИЁТИ ТОЉИКУ ЎЗБЕК

1.1 Давраіњои пайдоиш ва таърихи ташаккулу таіњаввули анъанаи зуллисонайнї дар адабиёт (дар мисоли адабиёти тољику ўзбек)

Халќњои гуногуни Осиёи Марказї аз замонњои ќадим дар асоси муносибатњои адабї-фарњангї, иљтимої-иќтисодї, маданї-сиёсї ривољ меёфтанд, ки муносибатњои байнињамдигаии халќњои тољику ўзбек аз ин љумла ба шумор меравад.

Ин ду халќ аз замонњои ќадим пањлўи њам зиндагонї намудаанд, ки муносибатњои дўстонаи онњо решањои чуќури таърихиро соњиб аст. Њамин муносибатњои наздики дўстона сабаб шудааст, ки аксарият урфу одатњои халќњои тољику ўзбек омезиш ёфта, якранг гаштаанд. Онњо аз замонњои ќадим дар њудудњои муайян пањлўи њам зист намуда, азобу уќубатњои зиёдро дар њамљоягї паси сар намудаанд. Аз ин рў баъзењо ин ду халќро «як халќе, ки бар ду забон њарф мезанад», мегўянд, ки дуруст аст.

Ин њамкорї ва муносибатњои дўстона дар адабиёти бадеї акси комили худро ёфт. Агар сањифањои адабиёти ин ду халќро вараќ занем, шоњиди он мегардем, ки шоиру нависандагони бузурги ин ду адабиёт дар асоси муносибат ва алоќањои дўстона кор мебурданд, аз њамдигар ѓизои маънавї мегирифтанд. Натиљаи ин муносибатњо ба рушди адабиёт, пайдоиши жанрњои навин дар адабиёт, услубу падидањои тоза, густариш ёфтани мавзўъњо хизмат мекунад. Мањз њамин муносибатњои дўстонаи халќњо сабаб шудааст, ки дар адабиёти тољик ва ўзбек анъанаи зуллисонайн ба миён ояд. Пеш аз он ки дар бораи анъанаи зуллисонайн дар адабиёти тољику ўзбек њарф занем, хостем, ки оиди маънои истилоњии калимаи «зуллисонайн» сухан ронем.

Вожаи «зуллисонайн» аз калимаи арабї гирифта шуда маънои «соњиби ду забон, донандаи ду забон»-ро дорад. Дар «Энсиклопедияи советии тољик»

оиди ин истилоҳ «зуллисонайн адибест, ки асарҳояшро бевосита ба ду забон навишта метавонад» (2.39; 104) – гуфта шудааст. Дар китоби «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» низ ба ҳамин маъно: «Икки тиллилик зуллисонайн – икки тилни ёки муайян адабий тил ва унинг диалектини мукаммал билиш» (2.48; 476)–гуфта шарҳ дода мешавад. Дарҳақиқат, ин унвон нисбати шоироне истифода бурда мешавад, ки ду забонро мукаммал ба таври бояду шояд медонанд ва аз қонунуну қоидаҳои сарфиву наҳвӣ ва шеърии адабиёти ду халқ воқифанду дар ду забон баробар эҷод мекунанд.

Дар таърихи халқиятҳои Осиёи Марказӣ оиди анъанаи зуллисонайнӣ факту далелҳои аҷоиб ҳастанд. Таърихи пайдоиши анъанаи мазкур ба истилои арабҳо рост меояд гўем, хато нахоҳем кард, ки ба ин маъно муҳаққиқони адабиётшинос низ дуруст таъкид мекунанд: «…Ҳанўз дар асри VIII мелод тарҷума як бахши муҳими кори илмӣ-эҷодиро ташкил дода, эҷоди осори оригиналӣ дар ду ё се забон, масалан, ба форсӣ, юнонӣ ва арабӣ ҷиҳату паҳлўи дигари фаъолияти илмию эҷодии эшонро ташкил медодааст. Яъне санъати зуллисонайн чун як навъи кори эҷодиву адабӣ низ аз ҳамон давраи таърихӣ ибтидо гирифта, дар асрҳои минбаъда боз ҳам ривоҷ ёфт ва иловатан забону адабиётҳои дигар, масалан, туркӣ, ўзбекии классикӣ ва ғайраро фаро гирифт»(2.45; 32).

Шояд пештар аз истилои арабҳо ин анъана мавҷуд буд, аммо намояндагони он аз ҷониби ягон муҳаққиқи адабиётшинос ёдовар нашудааст ва дар бораи эҷодиёти ин қабил шоирон низ маълумот дастрас нест. Танҳо «баъди истилои араб намояндагони илму адабиёти форс - тоҷик асарҳояшонро ба ду забон - тоҷикӣ ва арабӣ менавиштанд. Масалан шоири арабизабони форс-тоҷик – Абўзироа бо забонҳои дарӣ ва арабӣ шеър гуфтааст»(2.47; 512).

Анъанаи зуллисонайнӣ дар адабиёти тоҷик ва ўзбек таърихи дуру дарозро соҳиб аст, ки дар ин бора муҳаққии рус профессор Е.Э. Бертельс

дар китоби худ навиштаљотњои ќадимаи эрониро оварда, оиди алоќањои адабии адабиётњои тољик ва ўзбек фикрњои љолибро баён намуда, исбот кардааст, ки алоќаву таъсири байнињамдигарии адабиёти хаттии тољику ўзбек аз асри V сар шуда, дар асрњои X-XV вусъат ёфтааст ва ќувват гирифтааст.

Дар эљодиёти як ќатор шоирони форсизабон, аз љумлаи Абўабдуллоњи Рўдакї, Абулќосим Фирдавсї, Умари Хайём, Њофизи Шерозї, Саъдии Шерозї ишорањо ба адабиёти туркзабон мављуд аст. Шоирони зиёди турказбон аз мактаби мањорати ин шоирони бузург ѓизои маънавї мегиранд ва онњоро пайравї менамоянд. Аз асрњои XI алоќањои адабии тољику ўзбек рушд ёфта, муносибатњои шоиру нависандагон хуб ба роњ монда шуд.

Муњаќиќии адабиётшинос Эргашали Шодиев, ки як ќатор корњои илмии хешро дар бораи алоќањои адабии байнињамдигарии тољику ўзбек ба анљом расонидааст ва дар ин бора андешањои худро баён кардааст, дар бораи намунањои аввалини анъанаи зуллисонайн ва шоирони дузабона чунин фикрро баён мекунад, ки дуруст аст ва ҷанбаи илмм дорад: “XIII асрда яшаган шоир Сўзанинйнинг ќуйидаги сатрлари, форс-тожик адабиётида зуллисонайнлик анъаналари тарихини ўрганиш учун характерлидир:

Эй турки моњчењра чи бошад агар шабе,
Ойи ба њуљраи ману гўи: “Ќўноќ керак?”
Гулрўи туркиву ман агар турк нестам,
Донам бад ин ќарор, ки ба туркист гул – “чечак”

Ёки:

“Оз” –андак бошад андар лафзи туркиву бењ умр,
Соќии барру атои ман надонад дод “оз””(2.44; 7).

Шеъри мазкур ба тариќи муламмаъ, бо ибораи дигар “ширу шакар” навишта шудаст ва шоир дар он бо мањорати хоса аз калимањои туркї истифода мебарад. Чунин шеърњоро, ки ба тарзи муламмаъ, ба ду

забон навишта шудаанд, дар эљодиёти дигар шоирони давр низ диданамон мумкин аст. Шоир Љамол Ќаршї дар “Мулњаќоти суроњ”ном асари худ чанд рубоиро ба тарзи муламмаъ меорад, ки дар забонњои тољикї ва ўзбекї, тољикї ва арабї навишта шудаанд.

Асрњои минбаъда анъанаи зуллисонайнї оњиста-оњиста такомул ёфта, адади шоирони зуллисонайн, ки дар ду забон эљод менамуданд, афзун шуд. Шоирони зуллисонайн чун Љалолиддини Румї, Њисомиддин Осимї, Пањлавон Мањмуд, Бадри Чочї ва як ќатор шоирони дигар барои ривољу равнаќи адабиёти њар ду халќ сањми арзанда гузоштаанд, ки мо баъдтар дар бораи љињатњои хосаи эљодиёти ин шоирони дузабона маълумот медињем.

1.2 Омил ва сабабњои пайдоиши анъанаи зуллисонайн дар адабиёти тољику ўзбек

Анъанаи зуллисонайн дар байни адабиёти тољику ўзбек худ аз худ пайдо нашуда, барои пайдоиши он як ќатор омилњо хизмат намудаанд, ки мо метавонем онњоро ба тариќи зайл нишон дињем:

- равобити адабї;
- муносибати дўстонаи шоиру нависандагон;
- дар њудуди муайяни географї зиндагони намудани халќњои гуногун;
- илњом аз эљоди њамдигар;
- кўчбандии халќњо;
- ягонагии мазњабї (эътиќоди динї);
- вазъияти иљтимої – сиёсї;
- ба таври хуб донистани забони дигар;

Мављудияти равобити адабї яке аз омилњои асосии пайдоиши анъанаи зуллисонайнї ба шумор меравад. Чї тавре ки дар боло зикр намудем, адабиёти тољик ва ўзбек аз ќадимулайём дар асоси равобити адабии байнињамдигарї ташаккул меёбад, ки мисоли инро дар доираи мавзўоти асарњои насриву назмї ва илмї, пайдоиши љараёнњои адабї диданамон

мумкин аст.

Чун омили дигар муносибатњои дўстонаи адибу шоиронро овардан мумкин аст. Шоиру нависандагони зиёди тољик бо эљодкорони ўзбек дар байни њамдигар муносибати дўстона доштанд, ки мисоли барљастаи инро дар њаёт ва эљодиёти Абдурањмони Љомї ва Алишер Навої диданамон мумкин аст. Дертар дар асрњои XVI-XVII ин анъанаро Восифї, Биної, Муњаммад Солињ, Зањириддин Бобур, Маљлисї, дар асрњои XVII-XVIII Машраб, Турдї, Вафої, Нишотї, дар нимаи дуюми асри XIX Гулханї, Њозиќ, Шавќї, Маъдан, Ѓозї, дар асри XX Мирзо Турсунзода, Ѓафур Ѓулом ва дигарњо диданамон мумкин аст.

Ба таври хуб донистани забони дигар халќ низ омилест, ки барои пайдоиши анъанаи зуллисонайн сабаб мешавад. Дар ин бобат Хоразмї, Биної, Вафої, Назриддин Њодї, Абдулкарим Сипандї, Туѓрал ва дигар эљодкоронро ба тариќи мисол оварданамон мумкин. Ин шоирон ду забонро хуб медонистанд ва дар ин ду забон асарњои барљаста офаридаанд.

Дар њудуди муайяни географї зиндагонї намудани халќиятњои гуногун њам барои пайдоиши ин анъанаи адабї сабаб шуда метавонад. «Унинг (яъне анъанаи зуллисонайн) табиий вужудга келишига бир давлат њудудида икки ва ундан ортиќ халќ вакилларининг жипс яшаши њам сабаб бўлади»(2.39; 324), гуфта мешавад дар китоби «Ўзбекистон миллий энциклопедияси».

Масалан, дар нимаи дуюми асри XIX дар доираи адабии Самарќанд анъанаи зуллисонайн ривољ меёбад. Мањз њамин давра дар ин доира шоирони зиёде ба сањни адабиёт ќадам мегузоранд, ки дар ду забон эљод мекарданд. Ба ин чун сабаб дар як љо ва дар як муњит зистани намояндагони ин ду халќро оварданамон мумкин аст.

Шоироне ба назар мерасанд, ки аз эљоди њамдигар илњом гирифта, дар пайравии њам шеър гуфтаанд. Масалан шоир Сайфи Сарої дар пайравии байти Низомии Ганљавї:

Шудам бар сурате ошиќ, ки бо моњ мекунад ѓавѓо,

Чї сурат? Сурати дилбар! Чї дилбар? Дилбари зебо.

чунин менависад:

Топилмас њусн мулкида санга тенг бир камар манзар,

На манзар? Манзари шохид! На шохид? Шохиди дилбар(2.33;27).

Ё худ шоирони дигар Фурќат ва Васлии Самарќандї, Абдулло Авлонї ва Аљзиро мисол овардан мумкин аст, ки аз эљоди њамдигар илњом гирифта, эљод намудаанд. Шоири ўзбек Ѓафур Ѓулом шеъри «Ватан»-и худро дар пайравии шеъри «Бозгашт»-и Мирзо Турсунзода гуфтааст. Ѓайр аз ин дар ин давра дар пайравии њамдигар назирагўї низ пеш меравад. Шоир Аљзї шеъри худ:

Аммомали шайтонларина шукр худоё,

Бу фоќиди имонларина шукр худоё. -

худро чун назира ба шеъри Собир, ки бо матлаъи:

Бемарњамат аъёнларина шукр худоё,

Бу соњиби милёнларина шукр худоё(2.33; 27)**. –**

оѓоз мешавад навиштааст.

Чун омили дигари пайдоиши анъанаи зуллисонайн кўчбандии халќњоро овардан мумкин аст, ки ба ин маъни Њамроњќул Шодиќулов дуруст зикр мекунад: «Кўчбандии халќњои минтаќа аз як мањал ба мањали дигар, ки имрўз њам идома дорад, анъана ва суннатњои гуногунро ба њам оварда, сабаби боигарї, афзудани забонњо, фарњангњо, ва таркибёбии расму оинњои муштарак гардид ва халќњои минтаќаро байни худ хунпайваст намуд”(2.45; 32).

Ягонагии мазњабї (эътиќоди диниро) њам чун омили пайдоиши анъанаи зуллисонайн нишон доданамон мумкин. Ягонагии анъанањо, љашну идњо низ барои пайдошавии ин анъанаи адабї сабаб шуда метавонад.

Вазъияти иљтимої-сиёсии давлат ва мамлакат њам омилест, ки барои пайдоиши ин анъанаи адабї хизмат намудааст. Шоиронеро мебинем, ки бо таќозои замон ва талаботи давр ба ду забон эљод намудаанд. Ба ин маънї дар энсиклопедияи миллии Ўзбекистон «Бу (яъне анъанаи зуллисонайн- Ф. Ю.) ижтимоий талаб ёки бирор сабаб билан юзага келади»(2.39; 324) - навишта шудааст, ки асосњои илмї дорад.

Њар як соњаи мављудаи љамъият, њар як њодиса, амал, реаксия дар асоси омилњои муайян инкишоф меёбад ё рў ба таназзул меорад, ки ин њолати табиист. Анъанаи зуллисонайн дар байни адабиётњои тољик ва ўзбек, умуман адабиётњои мухталиф дар асоси омилњои болої ба майдон меояд ва мањз дар зери таъсири чунин омилњо шоирон дар ду забон эљод мекунанд ва он то кунун чун анъанаи хуби адабї аз љониби шоиру адибони дузабона, дар доирањои гуногуни адабї идома дорад ва аксдињандаи алоќањои адабии халќњо мебошад.

1.3 Анъанаи зуллисонайн ва сањми адибони дузабона дар ташаккул ва рушди он

Ба рушду камоли анъанаи зуллисонайн дар адабиёт сањми як ќатор адибон калон буда, дар ин роњ хидмати ду шоир ва мутафаккир - Нуриддин Абдурањмони Љомї ва Низомиддин Алишер Навої баѓоят бузург буд.

Љолиби диќќат аст, ки дар асрњои XV-XVI адабиёти бадеї ба забонњои форсї-тољикї ва туркї-ўзбекї пайваста офарида шудаанд. Бархе аз ин шоирони зуллисонайн, донандаи забонњои тољикї ва ўзбекї буданд. Аз љумла Мавлоно Саккокї, Бисотии Самарќандї, Љавњарї, Хоља Суѓди Самарќандї, Мирзобек, Вафої, Риёзии Самарќандї барин шоирон ба ду забон баробар эљод намудаанд ва ба анъанањои гузаштагон пайравї намуда, дар жанрњои маъмултарини адабиёти мумтоз, аз ќабили ѓазал, рубої, ќитъа, муаммо, ќасида, маснавї ва ѓайра асарњои хубу равон офаридаанд, ки дар ин бобат низ Алишер Навої рањнамои онњо буд.

Дар асри XVI низ ин анъана муттасил давом кард. Инкишофи адабиёти ин давр асосан бо њаёти ањли њунар вобаста буд. Бинобар ин њам сўњбатњои адабї, бањсу мушоирањо бештар дар дўконњои тољирону њунармандон, растањои бозор, њуљрањои мадрасањо ба вуќўъ мепайваст ва дар он намояндагони табаќањои гуногуни ањолї иштирок карда, аз лаззати шеъру сўњбати ањли адаб бањраманд мешуданд. Бисёре аз шоирони ин давр низ ба забонњои тољикї ва ўзбекї пайваста эљод мекарданд, яъне зуллисонайн буданд.

Яке аз шоирони маъруфи ин давр Муњаммад Солењ (1455-1535) баробари забони модарии худ – забони ўзбекї забонњои форсї-тољикї ва арабиро низ хуб медонист ва ба ин забонњо низ шеърњои салису равон мегуфт. Асари машњури таърихии «Шайбонинома», ки дар њамин давр офарида шудааст, ба ќалами ў тааллуќ дорад.

Шоњ, саркарда ва шоири соњибистеъдод Зањириддин Муњаммад Бобур (1483-1530) низ дар њамин давр зиндагї ва эљод кардааст. Ў дар таърихи илму адаб ба ѓайр аз ашъори лирикї ва рисолањои илмї, аз љумла рисолае оиди илми арўз, бо «Бобуронома» ном асари таърихї-хотиротии худ, ки барои омўхтани таърихи Осиёи Марказї яке аз манбаъњои нодир ба шумор меравад, низ шўњрат дорад.

Бобур дар ин асараш оиди таърих, мавќеи љуѓрофї, табиат ва дигар хусусиятњои хоси мавзеъњои гуногуни кишварњои Осиёи Миёна, Афѓонистон ва Њиндустон ва мардуми он маълумоти ќомусї медињад.

Баъди як танаффуси на чандон тўлонї аз солњои 40-уми асри XVII њаёти адабї аз нав љўшу хурўш пайдо кард. Назар ба маълумоти шоир ва тазкиранависи машњур Малењои Самарќандї, ки дар тазкираи «Музокир-ул-Асњоб» (1692) овардааст, дар ин давр дар Мовароуннањр беш аз 200 нафар шоирон зиндагї ва эљод кардаанд, ки бисёрии онњо аз ањли њунар будаанд.

Дар манбаъњои дигар, ки дар асрњои XVIII-XIX офарида шудаанд, бисёр адибони дузабона, аз ќабили Абдулло Љаббор Наймани Самарќандї, Абдулќайюми Самарќандї, Мир Абдулњайи Самарќандї, Муњаммадзамони Самарќандї, Муќимхони Самарќандї, Рањимии Самарќандї, Мирзо Шариф Дабири, Султонхон Ањрории Самарќандї мутахаллис ба Адо, Хамулии Ургутї, Абдушакур Шакурї, Мирзо Абдуллоњи Самарќандї мутахаллис ба Абдї, Абўтоњирхољаи Самарќандї мутахаллис ба Наво, Абдулљаббори Ургутї ва дигарон номбар карда шудаанд, ки ќариб аксари онњо ба ду забон пайваста асарњо эљод кардаанд.

Дар нимаи дуюми асри XIX баъди ба Русия њамроњ шудани Осиёи Миёна як ќатор шоирон чун Абдулкарим Сипандї (1830-1909), Назриддин Њодї (1830-1892), Иброњим Љуръат, Абдуљалил Сипандї, Сайидањмад Васлї, Сайидањмад Аљзї, Њољї Муин Шукруллозода барин шоирон анъанањои адабиёти мумтозро давом дода, дар жанрњои гуногуни адабиёти классикї ба ду забон пайваста асарњо офариданд, дар омехтагии забонњои тољикию ўзбекї шеърњо гуфтанд, ки дар бораи мавќеи баъзе аз онњо дар адабиёти дузабона мо дар бобњои ояндаи кор маълумоти муфассалтар хоњем дод. Аз ин шоирон Абдулкарим Сипандї ба як навъи шеърии адабиёти мумтоз – санъати муламмаъ ѓазале гуфтааст, ки аз мањорати баланди шоирии ў ва донандаи хуби њар ду забон будани вай гувоњї медињад:

Нури чашми ман бирафту боз келгин ёнима,
Сўхтам аз дасти ту, рањм айла куйган жонима.
Як назар кун сўи ман, ўлдурма мандек бандани,
Тири ишќат мекушад, зомин бўлурсан ќонима(2.32; 14).

Дар ин давр адабиёти нави маорифпарварї низ ба вуљуд омад, ки намояндагони барљастаи он Мирзо Акрам Фикрї, Абдуљалил Писандї, Наќибхон Туѓрал, Иброњим Љуръат, Саидањмад Васлї ва дигарон

муаммоњои замони худ, махсусан ѓояњои маорифпарвариро пеш ронданд, адабиёти бадеиро ба манфиати оммаи васеи мардуми мењнатї нигаронида, дар ашъорашон орзуву умеди халќро тараннум намуданд.

Яке аз равшанфикрони маорифпарвари ин давр Мирзо Бухорї Абдуллоњ (1848–1918) буд, ки ў дар гузари Тошкандии музофоти Сўзангарони шањри Самарќанд зиндагї мекард. Ў косиби шоњибоф ва тољир буда, дар Самарќанд ва Хўљанд дўконњои савдо ва бофандагї дошт. Ин марди фозил аз бисёр илмњо низ хабар дошта, китобњои таърихї, тангањои дар асру замонњои гуногун сикка задашуда ва осори атиќаро љамъоварї менамуд. Ў њанўз дар солњои 80-90-уми асри XIX дар намоишгоњњои шањрњои Петербург, Маскав, Киев, Париж, Тошкент бо матоъњои хушсифати худ иштирок намуда, соњиби нишонњои тилло ва нуќра гардида буд. Ў бо мусташриќи маъруфи рус Н. И. Веселовский, шоири маърифатпарвари ўзбек Зокирљон Фурќат ва дигар зиёиёни давр дўстї ва рафоќат дошта, худаш низ маќолањои публисистї ва сафарномањо иншо намуда, дар рўзномаи «Туркистон вилоятининг газети» нашр карда буд.

Маќоми махсус ва ањамияти бузурги адабиёти нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX дар таърихи адабиёти халќњои Осиёи Марказї пеш аз њама дар он аст, ки давраи љараён, ташаккул ва инкишофи он бо давраи нави таърихии мардуми ин диёр - давраи ба Русия тобеъ гардидани Осиёи Марказї алоќаманд аст.

Муњити нави иљтимоиву сиёсї дар ин адабиёт мазмуни ѓоявии мавзўъ ва оњангњои наве дохил намуд, ки аз љињати мўњтавою даруннамояи худ назар ба адабиёти гузаштаи халќњои ин сарзамин ќадами љиддие ба пеш буд. Адабиёти нимаи дуюми асри XIX аз лињози давраи инкишоф ва миќёси мањсули эљодї њарчанд ба мероси бои адабиёти гузашта нарасад њам, аммо аз љињати ѓояву мазмун ва љорї намудани навигарињо њам дар шаклу њам дар мундариља аз адабиёти асрњои охир ба дараљае болотар буд. Зеро адибони пешќадаме, ки мањз

дар њамин давра ба арсаи адабиёту маърифатпарварї ќадам гузоштаанд, ба муќобили истибдод ва хурофот баромада, халќро барои бењтар кардани зиндагонї ва маърифат даъват намуданд ва адабиёти ин давр бо унвони адабиёти маорифпарварї машњур гардид.

Шароити нави таърихї - њолати мустамликавии Туркистон ва ниммустамликавии аморати Бухорову давлати хонии Хева маорифпарваронро водор кард, ки роњи наљотро мувофиќи тартиботи нав пеш гиранд.

Яке аз адибони маърифатпарвари дигари ин давр Саидањмад Васлї (1870-1925) мебошад, ки ин шоири соњибсалиќа ва хушбаён ба забонњои тољикї ва ўзбекї шеърњо ва манзумањо эљод кардааст, дар як рубоии худ чунин мегўяд:

Афсўс, ки фазлро риволље набувад,
Дар хонаи фозилон риволље набувад.
Асњоби љањон шефтаи симу зар аст,
Аз илм ба олам ибтињозе набувад(2.42; 29).

Адиби дигари зуллисонайн Саидањмадхоља Сиддиќии Аљзї соли 1864 дар шањри Самарќанд, дар хонадони косиби бофанда Њасанхоља таваллуд шудааст. Аљзї дар панљсолагї аз падар ятим монда, дар мактаби духтарона тањсил намудааст.

Ў солњои зиёд ба давлатњои гуногун сафар мекунад ва соли 1903, баъди бозгаштан аз сафар дар дењаи Њалвоии Самарќанд маскун мешавад ва барои дењќонбачагон мактаби ибтидоии усули љадид кушода, аз фанњои дунявї ва забону адабиёти рус дарс медињад.

Аљзї пайваста бо мактабдорї бо эљоди бадеї низ машѓул мешавад. Мероси адабии вай асосан ба тољикї ва ќисман туркист. Вай ба забони арабї низ шеърњо дорад. Ў дар шеъри тољикї пайрави Бедил буда, ашъори туркиаш ба шеваи «усмонї» иншо шудааст.

Солњои 1912-1913 дар рўзномаи «Бухорои шариф» ва маљаллаи «Ойина» бисёр шеъру маќолањои Аљзї нашр шудаанд.

Маљмўаи ашъори Аљзї тањти унвони «Айн-ул-адаб» соли 1913 ва «Ганљинаи њикмат» соли 1914 дар Самарќанд чоп шудааст. Манзумањои «Анљумани арвоњ» ва «Миръоти ибрат» соли 1914 бо кўмаки дўстонаш дар матбааи Тифлис ба табъ расидаанд.

Баъди Инќилоби Октябр Аљзї ба Иттифоќи мењнаткашон дохил шуда, дар матбуот бо имзоњои мустаори «Майна», «Тир», «Гумном», «Найза», «Шарора», «Алмос» ва ѓайра ба забонњои тољикї ва ўзбекї шеърњои њаљвї навиштааст.

Аввалин тарљумаи тољикии асарњои адибони рус И.С.Тургенев ва Н.В.Гогол ба ќалами Аљзї тааллуќ дорад.

Бархе аз асарњои ў дар маљмўањои дастљамъї, китобњои дарсї љой дода шудаанд. Дар шеърњои Аљзї бештар тарѓиби маърифат ва илму ирфон, ахлоќи њамидаи инсонї тараннум карда мешаванд.

Саидањмад Сиддиќии Аљзї баробари мактабњои нав кушода, дар онњо дарс гуфтан, дар шеъру достонњои худ ѓояњои маорифпарвариро пеш ронда, мардумро ба сўи маърифат даъват намуд. Ин маънї дар шеърњои људогонаи ў ва манзумаи «Миръоти ибрат» равшан ба назар мерасанд. Аз љумла ў дар шеъри «Самарќанд» чунин мегўяд:

Эй њавои мушкомезат сафобахши фазо!
В-эй ѓуборат дода бар оинаи олам љило!
Бўалї як сар зи хоки њикматомезат асар,
Хислати хокат ду сад аллома бардорад ба по…
Эй Самарќанд, эй бињишт, эй махзани ирфону илм!
Хуфта дар зери лињофи ѓафлатат бинам чаро?..(2.16; 94)

Минбаъд Аљзиро њамчун шоир ва арбоби љамъиятї муњити тараќќипарвари ибтидои асри XX тарбия намуда ба воя расонд

Соли 1894 дар Самарќанд ба кор шурўъ кардани матбаа, соли 1905 таъсис ёфтани рўзномаи «Самарќанд» барои табъу нашр ва дар байни омма тарѓиб намудани асарњои бадеии ба забонњои тољикї, ўзбекї ва русї офаридашуда, бахусус китобњои адибони мањаллї, маќоми арзанда бозид.

Дар мањфили адабие, ки бо сарварии адиби зуллисонайн Саидањмадхољаи Васлї дар гузари Ќўшњавзи шањри Самарќанд созмон дода мешуд, адибони маорифпарвар Њољї Муин Шукруллозода, Иброњим Љуръат, Абдулкарим Сипандї, Назриддин Њодї, Фахриддин Рољї, Мирзо Акрам Фикрї, Ќорї Масењои Тамњид, Наберахоља Хилъат, Абдулѓании Љавдат, Абдуќодир Љомеъ ва дигарон љамъ шуда, асарњои нави худро муњокима мекарданд, мушоира ва мубоњисањои адабї мероростанд.

Яке аз ин шоирон, ки дар ду забон баробар эљод намудааст Тошхољаи Асирї мебошад, ки зодаи Хуљанд буда, дар муњити адабии Хўќанд ба камол расида буд, њамчун иштирокчиёни фаъоли муњити адабии Самарќанд   бо бисёр шоирони ин љо равобити мустањкам дошта, дар пайравии онњо шеърњо мегуфт ва љавобияњо менавишт, ки инро дар мисоли асарњои ў «Тимсол, ки дар љавоби «Миръоти ибрат»-и Аљзии Самарќандї», «Њикоят бар сабили тамсил» (бахшида ба Бењбудї), «Ќасида дар љавоби ќасидаи Васлии Самарќандї» ва ѓайра ба хубї дидан мумкин аст.

Адиби дигари зуллисонайни ин давра Садриддин Айнї   мебошад, ки ў 15 апрели соли 1978 дар дењаи Соктареи тумани Ѓиљдувони аморати Бухоро тавлид ёфта, 15 июли соли 1954 дар Сталинобод (њозира Душанбе) вафот кардааст.

Садриддин Айнї нависанда ва донишманди тољик, асосгузори адабиёти навини тољик ва яке аз намояндагони адабиёти ўзбек, аввалин Президент ва аъзои њаќиќии Академияи Улуми Тољикистон, Ходими хизматнишондодаи илми Тољикистон ва Ўзбекистон, Узви ифтихории Академияи Улуми Ўзбекистон, доктори илми филология, профессор буд. Ў чанд муддат

њамчун мудири кафедраи адабиёти ўзбеки Донишгоњи давлатии Ўзбекистон (њоло Донишгоњи давлатии Самарќанд) адои вазифа намудааст.

Барои он, ки мавќеи ин адиби зуллисонайнро дар инкишофи адабиёти тољик ва ўзбеки на танњо охири асри XIX ва ибтидои асри XX, балки умуман адабиёти навини баъдиинќилобии ин њар ду халќ муайян намоем, доир ба зиндагинома ва роњи эљодии ин адиб ва донишманди бузург, ки барои њар ду халќ як хел хизмат карда, ифтихори миллии њар ду халќ њисоб меёбад, муфассалтар таваќќуф намуданро лозим донистем. Зеро худи муњити зиндагї ва эљоди Айнї водор намудааст, ки вай баробари омўхтан ва давом додани бењтарин анъанањои адабиёти мумтоз анъанаи зуллисонайнро низ давом дода, дар ин бобат низ ба нуќтаи баланд расад. Вай на танњо њамчун шоир ва нависандаи зуллисонайн, балки њамчун мунаќќид ва устоди адабиёт ба равнаќи илму таълими адабиёт барои њар ду халќ бо ду забон баробар хидмат намуда, аз љониби њар ду халќ як хел ќадру ќиматро сазовор шудааст.

Садриддин аз овони кўдакї дар муњите тарбия ёфт, ки мардуми мењнатї, ањли касбу њунар аксар шоиртабиат, фарњангдўст ва равшанфикр буданд.

Вай бо Шарифљон Махдуми Садри Зиё ва Мирзо Абдулвоњиди Мунзим ошно гардид. Онњо ќобилияти ўро нисбат ба илму адаб дарк карда, маслињат медињанд, ки ба Бухоро рафта хонад. Пас аз соле вай бо кўмаки Мулло Абдусалом ном устоди бародараш Муњиддин дар мадрасаи Мири Араб њуљрае пайдо карда бањри тањсил ба Бухоро рафт.

Айнї соли 1906 мадрасаро пурра хатм кард ва ба њаракати тараќќихоњоне, ки дар роњи ислоњи мактабу мадрасањо ва баъзе урфу одатњои кўњна, ислоњи идораи амир ва ба низом андохтани андозњои подшоњї, аз худсарї ва торољгарї нигоњ доштани маъмурони амир вусъат

меёфт, њамроњ шуд. Ў дар роњи ислоњи мактаб ва мадрасањо ташвиќот бурд. Соли 1907 мактаби хусусии тоториро, ки дар Бухоро ба кор даромада буд, рафта дид. Усули таълим дар он мактаб аз тарзи саводомўзї дар мактабњои кўњнаи шањр фарќ дошт. Айнї шаш моњ дар ин мактаб бепул тарљимонї кард, таљрибаи муаллимони тоторро омўхт ва њамроњи Мунзим дар њавлии ў мактаб кушод. Ин ибтидои фаъолияти маорифпарварии Айнї буд. Барои шогирдони ин мактаб онњо алифбо тартиб доданд

Садриддин Айнї њанўз дар њамин давра њамчун маърифатпарвари зуллисонайн шинохта шуда, ба забони ўзбекї низ китобњои дарсї ва ќироатї навишт.

Дар бораи фаъолияти омўзгории Садриддин Айнї њамчун-маорифпарвари зуллисонайн, аз љумла китобњои дарсї ва ќироатии ба забонњои тољикї ва ўзбекї навиштаи ў дар тадќиќоти пурарзиши А. Ѓаниев муфассал маълумот дода шудааст(2.11; 44).

Айнї аз њамин давр сар карда фаъолияти маорифпарварии худро дар љабњањои њаёти иљтимої ва майдони эљодиёти бадеї љасурона вусъат дод.

Асарњои дар ин давра эљодкардаи вай ќисман дар тазкирањои њамон замон, аз ќабили «Тазкират-уш-шуаро»-и Хоља Азимии Шаръї, «Афзал-ут-тазкор фї зикр-уш-шуаро»-и Афзал Махдуми Пирмастї, «Шуарои мутааххирини Бухоро»-и Абдуллохољаи Абдї, «Баёз»-и Идрисхољаи Рољї, «Тазкират-уш-шуаро»-и Неъматуллоњи Мўњтарам, «Тазкират-у-шуаро»-и Њашмат, «Наводири Зиёия»-и Садри Зиё, «Тўњфат-ул-ањбоб фї тазкират-ул-асњоб»-и Салимбеки Салимї ва ѓайра дарљ шудаанд. Айнї ба майдони адабиёт пеш аз њама њамчун шоир дохил шуд. Маљмўаи шеърњои ў «Ахгари инќлоб» (1923) ба ду забон – тољикї ва ўзбекї интишор ёфт. Дар маљмўаи «Ёдгорї» (1934) шеърњои минбаъдаи ў дохил гардиданд. Айнї дар пешгуфтори ин маљмўаи ашъораш навиштааст:

«Чорчўбаи вазну ќофия барои ифодаи мазмунњои нав тангї намуд ва ё ин ки ќобилияти шеърии ман аз ифодаи он мазмунњо дар либоси шеър ољиз омад ва даромадам ба насрнависї»(3.3; 23).

Айнї маљмўаи мазкурро њамчун ёдгорие аз хотимаи фаъолияти шоириаш ба хонандањо таќдим карда бошад њам, аммо чашмаи шеъри ў хушк нагардид. Ў ба њар муносибат шеърњои хуб эљод мекард, достонњо менавишт.

Айнї эљодкори насри њаќиќатнигорона ва жанрњои мухталифи он дар адабиёти муосири тољик ва ўзбек мебошад. Сарчашмаи асосии пайдоиш ва ташаккули насри њаќиќатнигоронаи Айнї худи њаёт аст. Таљрибаи зиндагии нависанда ва дахолати фаъолонаи ў ба љараёнњои мураккаби њаёти љамъият, дидан ва дарк намудани падидањои нав тафаккури њаќиќатнигории ўро торафт равшантар карда, ќалами тадќиќи бадеии ўро тезтар менамуданд. Дар ин роњ маќолањои публисистонаи ў василаи муњим буданд. Фаќат дар мољномаи «Шўълаи инќилоб» 67 маќолаи Айнї чоп шудааст.

Аввалин ќиссаи Айнї «Љаллодони Бухоро» соли 1920 навишта шуда, соли 1922 ба забони ўзбекї дар мољномаи «Инќилоб» чоп шудааст.

Дар солњои бистуми садаи гузашта дар шумораи 74-и рўзномаи «Овози тољик» бо радифи «Инчунин бояд» тањти имзои мустаори «1» шеъре чоп мешавад, ки љавобан ба ин шеър як зумра шоирони давр назирањо навиштаанд. Аз љумла Сиддиќии Аљзї ба ин шеър чунин назира гуфтааст:

Кўзимга учради ногоњ, бир ашъор «инчунин бояд»,
Ман айтдим унга тањсин ила такрор «инчунин бояд».
Гар ин гов-гов ки андозанд, чї донад лаззати шеърам,
У ким фањм айлади шеъримни њушёр «инчунин бояд».
Ѓазал вазну, ќафо, ширин иборатдин иборатдир,
Муроду маќсаду маъно чї даркор, «инчунин бояд».

Сиёсат сиррини кашф айламакни орзу ќилсанг,

Њамин бир сўзни такрор айла асрор «инчунин бояд».

Жањонда шеърни бир тусдадур деб ўйлама, жоним,

Бири бор «ончунон на буд», бири бор «инчунин бояд».

Агар шоирнинг унвонини њаср этмакчисан, айтма!

Неданким дањр айвонида бисёр «инчунин бояд».

Баногоњ кўрса шеърим нозими Фирдавсию Саъдий,

Дер эрди њар бири њам: «њусну гуфтор инчунин бояд»(3.25; 38).

Садриддин Айнї њам дар ин давра њамчун адиби дузабона шинохта шуда буд ва осори ў, махсусан маќола ва шеърњои њаљвияш дар сањифањои рўзнома ва маљаллањои тољикї, ўзбекї ва дузабона бо тахаллус ва имзоњои мустаори гуногун тез-тез ба назар мерасиданд. Ў низ ба шеъри болої њамчун назира шеъри зеринро дар омехтагии ду забон гуфта, бо имзои мустаори «Баттол» дар маљаллаи њаљвии «Машраб» чоп кардааст:

Тушунмас бир киши шеъримни: «Асрор инчунин бояд»

(Барои фикри истибдод гуфтор инчунин бояд).

Газетлар, журнал инжу каби шеърим билан тўлди

(Ба авлоди ватан њам ѓайрату кор инчунин бояд).

Ютармен ќон, узармен жон, ёзармен бир бўлак њазён,

(Ба халќи ранжбар фазлимни изњор инчунин бояд).

Жањон тўлди менинг донѓим билан, халќ офаринлар дер,

(Кўтарди эл мени! «Бардор-бардор инчунин бояд!»

Нетай мен, телба кўнглим шеър айтишни севар бисёр,

(Кунад такмили маќсадро, ки ночор инчунин бояд).

Менинг олдимда йўќ яхши, ёмон, аччиќ чучук асло,

(Фано-фил шеър бўлганларга осор инчунин бояд).

Ќалам њар дам менинг шеъримга хатте тортадир, Баттол,

(Паи таъмири ин вайрона меъмор инчунин бояд). (2.3; 402)

Айнї аз нимаи дуюми солњои 20 ният дошт, ки оид ба њаёти ѓуломони Осиёи Миёна асар таълиф намояд.   Вай соли 1928 ќиссаи «Ќулбобо» («Бобоѓулом»)-ро ба забони ўзбекї нашр намуд. Аммо бо маќсади васеътар фаро гирифтани њаёти халќ ва нишон додани мавќеи ѓуломони гузашта дар замони муосир соли 1934 романи «Ѓуломон»-ро офарид.

Ин роман њаёти халќи тољикро дар давоми бештар аз як аср (аз соли 1824 то сол 1933) дар бар мегирад.

Дар эљодиёти Айнї ќиссаи «Марги судхўр», ки онро солњои 1936-1937 ба забонњои тољикї ва ўзбекї таълиф намудааст, маќоми арзанда бозидааст.

Муњаќќиќи ўзбек Х.Холёров оиди хидматњои устод Айни дар бобати илми танќид ва адабиётшиносии ўзбек сухан ронда чунин навиштааст: «Садриддин Айнї яке аз асосгузорони адабиётшиносии миллї ва омўзиши таърихи адабиёти ўзбек мебошад» (2.40; 31).

Дарвоќеъ, Садриддин Айнї њамчун муњаќќиќ ва адабиётшиноси дузабона дар омўхтани адабиёти ѓании мумтоз ва муосири ўзбек низ сањми арзанда гузошааст, ки маќолањои «Тањсин ва њурматга сазовор шоир», «Муќимий ва унинг даври», «Ўзбек халќининг шарафли сиймоси», «Буюк устознинг унутилмас хотираси» далели ин гуфтањои мо мебошанд.

Сањми Айнї дар рољи мустањкам гардонидани равобити илмию адабии халќњои тољику ўзбек нињоят бузург аст. Вай њамчун алломаи зуллисонайн аз солњои аввали фаъолияти эљодии худ дар ин љабња кор кард. Вай солњои 1946-1950 мудири кафедраи адабиёти ўзбеки Донишгоњи Давлатии Самарќанд буд.

Дар нимаи аввали асри XX дар Самарќанд Абдурауф Фитрат, Абулќосим Лоњутї, Шокир Сулаймон, Пайрав Сулаймонї, Саидризо Ализода, Тўраќул Зењнї, Њамид Олимљон, Амин Умарї барин шоир ва

навишандагон умр ба сар бурда, бо устод Айнӣ дар як радиф истода барои рушду камоли адабиёти тоҷик ва ӯзбек хидмат кардаанд.

Яке аз чунин адибони дузабона, ки номи ӯ то вақтҳои наздик аз назарҳо дур монда буд, Мирзо Қӯқандбой Абдухолиқзодаи Самарқандӣ (1869 –1948) ба шумор меравад. Ӯ ҳамчун нависанда, мутарҷим, публисисти равшанфикр ҳанӯз дар солҳои 90-уми асри XIX ба Маскав ва Петербург сафарҳо карда, бо адибон ва олимони рус ошно шуда, асарҳояшонро ба забонҳои тоҷикӣ ва ӯзбекӣ тарҷума ва дар Петербург нашр карда, сазовори эҳтироми аҳли илму адаб гардида будааст.

Аз ӯ дастнависи зиёди асарҳои бадеӣ ва таърихӣ ҳамчун романҳои «Намоз» (соли 1907 дар бораи корнамоиҳои шахси таърихӣ Намоз Пиримқулов навишта шудааст), «Воқеаи Дизак» (оиди исёни халқии соли 1916, ки дар Ҷиззах рух дода буд), «Духтари кӯҳистон» (таълифаш соли 1939) ва ғайра боқӣ мондаанд. Гарчанд аксари ин асарҳо ба талаботи сохтори ҳамон давр мувофиқ ва ба дараҷаи баланди нигорандагӣ навишта шудаанд ва муаллифашон бо устод Айнӣ ҳамкору ҳамфикр будааст, бо сабабҳои ба мо ноаён дар замони зиндагии адиб нашр нашудаанд.

1.4 Ҷиҳатҳои ба худ хоси анъанаи зуллисонайнӣ дар адабиёти тоҷик (Маҳорати эҷодӣ, услуби бадеӣ, мазмун ва мундариҷа, шакл ва услуб, робита ва таъсири адабӣ)

Адабиёти ҳар як давр ҷиҳатҳои гуногуни ба ҳам монанд ва фарққунандаро соҳиб аст. Осори боқимондаи шоиру нависандагонро , ки дар даврҳои гуногун умр ба сар бурдаанд, аз лиҳози мавзӯъ, мазмун, услубу забон, шаклу сохтор фарқ кунониданамон ё хусусиятҳои шабеҳи онҳоро дарёб намуданамон мумкин аст. Ҳамбастагии мардуми Осиёи Марказӣ, бахусус тоҷикон ва ӯзбекон решаҳои таърихӣ дошта, шароити таърихӣ ва ҷуғрофӣ, муҳити зист, муштаракии расму оинҳо, ба ҳам наздикии забонҳои ин ду халқ, муштаракӣ ва дузабонагӣ дар офаридани адабиёти шифоҳӣ, бадеӣ

ва илмї ба шумор меравад. Мо хостем хусусиятњои асосии эљодиёти адибони дузабонаи шоирону нависандагоне, ки дар асри XIX ва ибтидои асри XX, умр ба сар бурдаанд, тањлил намоем.

Дар адабиёти бадеї љорї шудани афкори маорифпарварї дар ривољи ќувваи пешќадами љамъият ва равияи тараќќипарвари адабиёти он давр ањамияти хеле калон дошт.

Маорифпарварон аз таъсири афкори идеалистї комилан халос нашуда, љамъиятро фаќат бо роњи ислоњот ва маърифатнок шудани омма таѓйир додані буданд ва моњияти табаддулоти инќилобии љамъиятро њанўз дарк карда наметавонистанд. Пўшида нест, ки љањонбинии њамаи маорифпарварони охири асри XIX ва аввали асри XX низ дар як поя набуд.

Маорифпарварон нисбат ба забон чун яке аз рукнњои худшиносии халќ муносибату аќидаи махсус доштанд. Азбаски забон њамќадаму њамсафари мудоми љамъият аст ва њар як вазъияти сиёсї, иљтимої ва таърихї дар маводи он ба ин ё он андоза инъикос меёбад, табиист, ки саъю кўшиш ва муборизаи маорифпарварон барои демократї кунонидани нормањои забони адабї дар ин давра наќши муайяне гузоштаанд.

Ба вуљуд омадани равияи маорифпарварї, тадриљан љорї гардидани майлњои демократї дар забон, ба забони умумихалќї наздик шудани забони адабї-китобї, нисбат ба пештара соддатар гардидани забон ва услуби баёнро ба инобат гирифта, охири асри XIX ва ибтидои асри XX-ро давраи гузариш аз забони адабиёти классикї ба забони адабии њозира ва аввалњои асри XX-ро, ибтидои ташаккули забони адабии њозира њисобидан мумкин аст.

Донишманди маъруф Н. Маъсумї дар зимни тањлили забону услуби «Тањзиб-ус-сибён» -и устод Айнї, ки ин асар соли 1909 таълиф шудааст, ба чунин хулоса меояд:

«Азбаски забон ва тарзи баёни С. Айнї дар «Тањзиб-ус-сибён», бо вуљуди ба савияи бачагони мактабї мувофиќ буданаш хусусияти асосии

забони умумихалќии миллии тољикро барљаста инъикос мекунад, китоби мазкурро аз нахустин намунањои хаттии забони њозираи адабї-миллии тољик шуморидан мумкин аст. Аз ин љињат С. Айнї асосгузори услуби нав дар забони њозираи адабии тољик мебошад, ки инкишофи минбаъдаи он бо фаъолияти илмї ва адабии худи Айнї сахт вобаста аст» (2.20; 142).

Забону услуби асарњои насрии адибони маорифпарвар ба андозае тадќиќ шуда бошад њам, хусусияти забону услуби баёни назми маорифпарварон ба ѓайр аз баъзе ќайду ишорањо дар як ќатор рисола ва маќолањои илмии ба таърихи маданият ва адабиёт бахшидашуда њанўз љиддї омўхта нашудааст.

Ин мавзўъ сазовори тадќиќоти махсус дар забоншиносии тољику ўзбек мебошад.

Гарчанд ќариб аксар шеърњо ва драмањои ба њар ду забон офаридаи адибони маорифпарвари ин давр хусусияти тарѓиботї дошта, бо услуби ба худ хос навишта шудаанд, аз љињати бадеият суст ва баъзан таќлидї буданд, лекин истифода аз забони зиндаи халќ, мањорати образофарї дар драмањо љолиби диќќатанд, ки мо инро дар осори Бењбудї ва Њољї Муин ба хубї мушоњида карда метавонем. Инчунин дар адабиёти ин давр на танњо мавзўъњои нав, мазмунњои тоза дохил шуданд, балки дар шаклњои адабї ва дар воситањои тасвири бадеию сабку услуби адабиёт дигаргунї ва таѓйироти намоёне рух дод. Мавзўъњои адабиёт ба њаёт бисёртар наздик шуданд, воќеањои зиндагии њамон давр, њаёти халќ дар асарњои шоир ва нависандагони маорифпарвар бештар ва воќеитар тасвир мешуданд.

Забон, услуб ва воситањои тасвир низ аз образњои шартї, мавњум торафт озод мешуданд. Дар назм ва насри бадеї забони гуфтугўї, забони зиндаи халќ бештар таъсир пайдо мекард.

Ба ин тариќа шоиру нависандагон мехостанд, ки забон ва образњои бадеї ба фањму эњсоси мардуми оддї њар чи наздиктар ва фањмотар гардад.

Инро мо дар мисоли асарњои адибони ин давр боз њам равшантар мушоњида мекунем.

Чунончи, яке аз хусусиятњои ба худ хоси адибони маорифпарвари тољик сода намудани забон буд ва инро муаллифони китоби дарсї дар асоси гуфтањои адабиётшиноси маъруфи тољик Р.Њодизода хеле мўъљаз ба тариќи зерин овардаанд:

«Савдо бо сабки содда ва мазмуни њаётии шеъраш дар назми он давр маќоми махсусе дошт ва ба эљодиёти Шоњин ва Њайрат бо услубу мундариљаи назмаш таъсири намоёне гузошт» (2.43; 46).

Адибони маорифпарвари ин давр бештар дар манзума ва сафарномањои худ аќидањои маорифпарвариро тарѓиб намуда, нуќсонњои мављударо аз сохти давлатдорї дониста њамчун назариётчї баромад карда бошанд, пас маорифпарварони ибтидои асри XX њам бо асарњои худ ва њам бо фаъолияти амалии худ ба рушду камоли маърифати мардум кўшиданд. Ин давраи инкишофи адабиёт дар Осиёи Миёна, минљумла дар Ўзбекистон, адабиёти давраи бедории миллї ном бурда мешавад.

Њамин хусусият дар забони ашъори онњо, ки ба њар ду забон офаридаанд, низ равшан ба назар мерасад. Чунончи, њангоми таваљљўњ намудан ва муќоиса кардани ашъори Аљзї, ки ба тољикї ва ўзбекї гуфтааст, ин маънї равшан ба назар мерасад:

Ѓазали тољикї:

Боѓе, ки дар ў нест зи ирфон самар, ин љо,
Халќе, ки надорад сўи ибрат назар, ин љо.
Шамъе, ки фурў рафта ба дарёи таѓобун,
Бањре, ки надорад зи маориф гуњар, ин љо.
Чун мардумаки чашм њама тирадилонем,
Аз мардумии дањр набошад асар ин љо.
Њар ќавм зи тањќиќ сўи мо назар андохт,

Гўяд, ки дар ин бодия ин мушти хар ин љо.
Ин мурдадилонро кафан зи љуббаву дастор
Кас мурдаи љунбанда набинад, магар ин љо.
То чанд зи худ бехабарї, бањри худо гўй!
Як бор ба худ ову ба ибрат нигар ин љо.
Аз номфурўшї чї кунї саъйи тиљорат?
Суде натавон бурд касе бењунар ин љо.
Моем фурўмояи дунёву њам уќбо
Шарманда дар он маъракаву ханда дар ин љо.
Аљзї, чї хўрї ѓуссаи ин ќавми парешон,
Њар як ба саре сохта савдо дигар ин љо. (3.28; 123)

Бояд гуфт, ки ашъори ба ўзбекї эљодкардаи Аљзї бештар ба турки усмонї наздик аст, ки ин њолат дар шеърњои дигар баъзе адибони маорифпарвари ин давраи Осиёи Миёна низ мушоњида мешаванд. Барои далели гуфтањои болої дар поён як ѓазали маорифпарваронаи ба забони ўзбекї гуфтаи Аљзиро меорем:

Бизларга њеч маъруф даркор эмазмидир?!
Ўтмоќ оёќлар остина бир оз эмазмидир?!
Бўш йўќми сийнамиз њунар фан фазлдин
Суратда наќш жубба, ситор эмазмидир?!
Ганжинаи маориф йўќми ано њасрати,
Њар саъй жањонда устивор эмазмидир?
Бе илму бе њунар њама акнофа, њар ера,
Расвойи роњу, растау бозора эмазмидир?!
Очмак керак эмазми бу кўзлари олама,
Ўтмоќдин ўлди хаста сўнгаклар, ќабирѓалар,
Ибрат махазинина бу очор эмазмидир?!
Келди у кун ки таъма эдар этин ќарѓалар. (3.25; 27)

Бештарин бунёдгузорони ин адабиёт инчунин асосгузорони мактабњои нав буданд ва барои њамин мактабњои нав китобњои дарсиву маљмўањо тартиб медоданд. Дар ин китобњо пайваста бо дохил намудани маводи ахлоќї -тарбиявї аз эљодиёти классикон бењтарин намунањои адабиёти љањонї, махсусан асарњои адибони рус Пушкин, Лев Толстой, Ушинский, Чехов дар тарљумаи худи муаллифон-тартибдињандагон ба монанди Саидањмад Сиддиќии Аљзї, Абдуќодир Шакурї, Њољї Муин Шукруллозода, Садриддин Айнї, Њамза оварда мешуданд. Онњо инчунин тањти таъсири эљодиёти адибони пешќадами љањон шеъру њикоятњои хусусияти тарбиявї-ахлоќї дошта низ менавиштанд, ки бештарини онњо дар њамин китобњояшон чоп мешуданд.

Хизмати ин тоифа адибони маорифпарвар дар ташаккул ва рушду камоли матбуоти даврагї - бунёди нахустин рўзномаву маљаллањои тољикї ва ўзбекї дар Осиёи Миёна низ баѓоят калон буд. Ин маорифпарварон инчунин дар бобати ба забони мардумї наздик гардонидани забони матбуот низ хидмати шоиста кардаанд.

Забон ва сабку услуби шеърњои Асирї назар ба шеърњои шоирони доираи адабии Бухорои њамин давр мураккабтар ва душвортар аст. Асирї дар шеърњояш њанўз аз услуби душвори Бедил, ки ба шоирони доираи адабии Ќўќанд таъсири бузург дошт, озод нашуда буд. Бинобар ин, Асирї мазмунњои нав ва ташвиќу тарѓиби мактабу маорифро бо њамон сабку услуби шеъри анъанавї иншо мекард. Дар шеърњои ў калима ва иборањои арабї бисёр вомехўранд, таъбиру маќолњои халќї бошад камтар ба назар мерасад.

Агар забони осори адабии дар њамин давра офаридаи устод Айниро аз назар гузаронем, ба гуфтањои худи ў таваќќуф намуда, ба чи андоза будани забони асарњои ўро муайян кардан мумкин мешавад:

«Ба ќиёси дарсњое, ки дар мактаби тоторї барои тољикбачагон тарљима карда будам, худам як китоби ќироат њам тартиб додам, - менависад Айнї дар бораи асари худ «Тањзиб-ус-сибён». – Ин китоб характери адабї дошта, хонданаш барои бачагон шавќовар буд. Дуруст аст, ки бо хоњиши он замон дар он китоб чизњои динї њам буд. Аммо њар чї бошад њам, як чизи нав буд»(3.2; 64).

Соли 1917 Айнї китобашро бо такмилу иловањо дубора нашр намуд. Ин китоб аз ду ќисмат иборат аст. Ќисми якуми он дар бораи мактаб, илму дониш, эњтироми падару модар ва устод, ањамияти дўстиву рафоќати бачањо, саъю њаракати хонандањо дар роњи тањсили илм, олињимматї, накўкорї ва дигар хислатњои њамидаи инсонї бањс мекунад. Ќисми дуюми китоб, ки «Хонадони хушбахт» ном дорад, дар бораи оилаи Муњаммадюсуф ном дењќони бомаърифат наќл мекунад. Асар аз њикоятњои хурди панду ахлоќї, саволу љавобњо, тарзи мукотибаи дўстон иборат буда, љо-љо бо порчањои шеърї зинат ёфтааст. Забони асар салису равон буда, барои хонандагонаш фањмост. «Тањзиб-ус-сибён» њарчанд ки китоби ќироати бачагон аст, дар он аќидањои инсонпарварии Айнї хеле равшан ифода ёфтаанд.

Забони адабии тољик бо саъю кўшиши Айнї ба халќ хеле наздик гардид. Агар ў бо маќолањои худ оид ба масъалањои забони тољикї аз ќабили «Китобњои тољикї», «Дар атрофи забони форсї ва тољикї», «Забони тољикї» асоси назарї- услуби нави забони адабии тољикро гузошта бошад, бо асарњои бадеии худ намунањои равшани соддабаёниро ба миён гузошт. Забони Айнї забони оммаи васеи халќ, забони миллати тољик гардид. Айнї дар тамоми марњилањои эљодиёти худ усули соддаю фањмо навиштанро пеш гирифтааст.

Ќобили ќабул аст, ки маќоми маорифпарварони зуллисонайн дар ривољи забони адабї ва ба забони умумихалќї наздик намудани услуби

адабї-китобї хеле калон аст. Онњо кўшидаанд, ки аз њамаи имкониятњои мављуда барои соддагии забон ва оммафањм шудани он истифода баранд.

Пайдошавии равияи тараќќихоњонаи маорифпарварї дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX дар њаёти иљтимої-иќтисодї ва афкори љамъиятии мардуми ин сарзамин љунбише ба вуљуд овард, ки ин ба забон низ бетаъсир намонд. Маорифпарварон дар забон њам гузаронидани ислоњотро љоиз дониста, кўшиш менамуданд, ки њар чи бештар забони адабї-китобиро ба асоси худ – забони умумихалќї наздик кунанд. Далели ин саъю кўшиши онњо ашъори ба забони нисбатан содда эљоднамудаи онњост.

Ба ин маќсад онњо аз њамаи имкониятњои мављудаи лексикї-грамматикии забон истифода мебурданд. Онњо тобишњои гуногуни маъноии калимањоро устодона ба кор бурда, ба ин васила бадеияту образнокии осори худро таъмин намудаанд. Муродифот ва тазодњои истеъмолнамудаи маорифпарварони зуллисонайн чи дар осори ба забони тољикї ва чї дар асарњои ба забони ўзбекї навиштаашон бешубња дар тасвири воќеоту њодисањои љамъияту табиат ва пурмазмунию таъсирбахшии ашъори онњо маќоми барљастае доранд.

Назми шоирони зуллисонайн аз линњози истифодаи воњидњои фразеологї, ифодањои маљозї, зарбулмасалу маќол ва андарзњо њам ќобили таваљљўњи махсус аст. Дар истифодаи ин унсурњои забонї њам онњо мањорати баланди суханварии хешро намоиш додаанд, ки мисоли равшани ин шеърњои Абдулќодирхољаи Савдо, Сипандї, шеърњои дар радифи «инчунин бояд» навиштаи Аљзї ва Садриддин Айнї, драмањои Њољї Муин Шукруллозода ва ѓайра мебошад.

Њамин тариќ, тањлили мухтасари забону сабки баёни ашъори шоирони зуллисонайн нишон медињад, ки хизмати онњо дар кори содда намудани забону услуби ифода хеле калон аст ва онњо ќудрату тавоноии суханро дар эљоди асари бадеї дуруст фањмидаанд.

БОБИ ДУВВУМ

АНЪАНАИ ЗУЛЛИСОНАЙН ДАР ЭЉОДИЁТИ АДИБОНИ ДАВРОНИ ИСТИЌЛОЛ

2.1 Идомаи анъанаи зуллисонайн дар адабиёти муосир

Анъанаи зуллисонайн дар адабиёти муосир низ аз љониби як ќатор шоиру нависандагони дузабона идома дода шуд, ки алоќањои адабиву фарњангии адабиётњо дар ин асос рушд ёфта, аз њам ѓизо мегирифтанд. Ба ин гурўњ адибону шоирони зуллисонайн сардафтари адабиёти муосири тољик Садриддин Айнї пешсафї мекард.

Дар нимаи аввали асри XX гурўњи адибон чун Абдурауф Фитрат, Абулќосим Лоњутї, Шокир Сулаймон, Пайрав Сулаймонї, Саидризо Ализода, Тўраќул Зењнї, Њамид Олимљон, Амин Умарї ва як зумра адибони маъруфи ўзбек, аз ќабили Шароф Рашидов, Уйѓун, Миртемир, Саид Назар, Ойдин Собирова, Раъно Узоќова, Исмоил Акрам, Мардонќул Мухаммадќулов барин шоир ва нависандагон умр ба сар бурда, бо устоди сухан Садриддин Айнї дар як радиф барои рушду камоли адабиёти тољик ва ўзбек хидмат кардаанд.

Чунин анъанаро шогирдони устдод Айнї ва ворисони онњо низ барои давом додан кўшишњо кардаанд. Аз љумла, Мардонќул Муњаммадќулов, Рањим Муќимов, Ботурхон Валихољаев, Болта Ортиќзода ба ду забон эљод кардаанд.

Чунончи, асарњои Рањим Муќимов «Алломаи Хуросон», «Мулоќот», ќисса-эссеи Ботурхон Валихољаев «Хоља Ањрори Валї», шеъру достонњои Мардонќул Муњаммадќулов, ќиссањои Болта Ортиќов «Арки Амир Темур»,

«Писари Афандї» дар ин радифанд, ки ба ду забон аз љониби худи муаллифон навишта шудаанд.

Ин шогирдон анъанањои устод Айниро давом дода, дар Самарќанд мактаби хоси адабиётшиносї барќарор намуданд. Пажўњишњои гуногуни онњо, ки оиди адабиёти мумтози тољику ўзбеки њавзаи Мовароуннањр, ба хусус Самарќанду Бухоро, масоили адабиёти муосири тољику ўзбек, робитањои адабї ва назарияи адабиёт дар рисолањои људогона ва тариќи маќолот дар мањмўаву мањаллањои гуногун интишор гардидааст, дорои ќимати пурарзиши илмї буда, аз љониби донишмандони ватаниву хориљї эътироф гардидааст. Аз рўи китобњои дарсї ва дастурњои таълимї, ки аз љониби онњо ба забонњои ўзбекї ва тољикї навишта шудаанд, дар мактабњои миёна ва олии Ўзбекистон адабиёт таълим дода мешавад.

Дар ин давр адабиёти зуллисонайнї дар доирањои гуногун ривољ ёфт, ки доираи адабии Самарќанд аз пешрафтатарини онњо ба шумор рафта, дар ин доира шоирони зиёди зуллисонайн эљод мекардаднд. Охири солњои 40-ум ва аввали солњои 50-уми асри ХХ дар ривољи муњити адабии Самарќанд чанд муддат мањфили адабие, ки дар боѓ-њавлии адиби дузабона Ориф Гулхании Самарќандї созмон дода мешуд, маќоми арзанда бозидааст. Дар боѓи ў, ки бо гулњои рангоранг ва дарахтони мевадору сояафкан саршор буда, мурѓони хушхон њамеша дар наво буданд, тез-тез шоирону адибон ва ањли санъат љамъ шуда, мушоирањо меоростанд ва ашъори худро аз назари устод Гулханї ва дигар бузургон гузаронида, сипас ба дасти чоп месупориданд. Аз ин сўњбатњо фарзанди шоир Олимљон Орифї, ки устоди илми кимё буд, низ бањраманд шуда, дар радифи шоирони њамзамон ба забонњои тољикї ва ўзбекї шеърњо гуфтааст, ки дар матбуоти давр, мањмўањои дастљамъї чоп шуда, сонитар дар шакли китобњои алоњида низ нашр шудаанд.

Чанде аз шоиру адибони зуллисонайни дигар дар давраи муосир анъанаҳои ниёгонро давом дода ба ду забон – тоҷикӣ ва ӯзбекӣ баробар асарҳо меофаранд, ки Мардонќул Муҳаммадќулов, Муҳаммадҷон Васфӣ, Ҷонибек Ќувноќ, Ӯлмас Ҷамол, Зайниддин Дӯстматов, Мафтун Ҷӯра, Аҳмадҷон Хишравӣ, Фаттоҳ Маҷидӣ, Зиё Носир ва дигарон аз ин ҷумлаанд. Маҷмӯаҳои шеърии ин шоирон дар ду забон тоҷикӣ ва ӯзбекӣ нашр гардида, алоќаҳои адабиро мустаҳкамтар менамуд. Яке аз шоирони зуллисонайни пурмаҳсул, мутарҷими моҳир, шоири соҳибистеъдод Ҷонибек Ќувноќ (1941-1990) мебошад. Ҷонибек Ќувноќ дар рушду нумӯи адабиёти ду халќ баробар заҳматҳо кашидааст, ки дар ин бора шоири ширинкалом Лоиќ Шералӣ дар сарсухани китоби «Саховат»-и шоир дуруст таъкид мекунад: «Ҷонибек ба ќавли худаш «пайвандгари ду соҳил» - шаҳпуле буд миёни Тоҷикистону Ӯзбекистон, шаҳпуле буд миёни тоҷикон ӯзбекон, миёни тоҷикону ӯзбекон ҳамеша тор метанид, ба хотири дӯстӣ, бародарӣ, ҳамдиливу ҳамзабонӣ, ваҳдати маънавӣ ва рӯҳонӣ, ҳаќиќат, адолат, садоќат, самимият, ѓуруру ифтихор, нангу номус ва якпорагии миллати тоҷик ҷон меканд, мекоҳид, месӯхт» (3.13; 4).

Маҷмӯаҳои шеърии, Ҷонибек Ќувноќ чун «Ќарз», «Арзи дил», «Ифтихор», «Розҳо», «Зангӯла» ба забони тоҷикӣ ва маҷмӯаи шеърии «Юрак тӯлќинлари» («Мавҷҳои дил»)-и ӯ ба забони ӯзбекӣ нашр шудаанд. Шеърҳои зиёди шоир дар маҷаллаву рӯзномаҳои ҳудуди Ӯзбекистону Тоҷикистон ва берун аз ин доираҳо рӯи чопро дидаанд. «Роҳи зиндагии ин шоири соҳибистеъдод, тарҷимони бомаҳорат, публисисти оташинсухан, корманди шоистаи фарҳангии Ҷумҳурияти Ӯзбекистон басо кӯтоҳ ва пурмазмун аст» (2.33; 173), - мегӯяд муҳаќиќи адабиётшинос, устоди Донишгоҳи давлатии Самарќанд Абдусалом Самадов, ки дуруст аст. Шоир бо шеърҳои худ ва асарҳои назмиву насрие, ки аз забони тоҷикӣ ба ӯзбекӣ ва аз ӯзбекӣ ба тоҷикӣ тарҷима намудааст, равобити адабиву фарҳангии адабиёти ин ду халќро мустаҳкам намудааст. Ӯ достони «Лайли ва

Маљнун»-и сардафтари адабиёти классикии ўзбек, мутафаккир Алишер Навої ва як ќатор асарњои намояндагони адабиёти муосири ўзбекро ба забони тољикї тарљума намудааст.

Дар адабиёти муосир боз як ќатор шоирони зуллисонайн эљод намуда, дар доираи осори манзуму мансури худ мавзўъњои мухталифро чун одаму одамгарї, ватандўстиву ватанпарварї, мењнатдўстиву садоќат, мењру муњаббат, ишќу ошиќї, дўстиву рафоќат, инсондўстиву љавонмардї, ростиву росткорї ва донишандўзиву хирадмандї ва хислатњои њамидаи инсонї тараннум кардаанд. Дар осори онњо мо жанрњои мухталифи адабиро диданамон мумкин аст, ки ѓазал, маснавї, ќасида, рубої, дубайти ва ѓайра аз ин љумлаанд.

2.2 Вазъи адабиёти тољик дар замони истиќлолияти Ўзбекистон

Соњибистиќлол гардидани ватанамон Ўзбекистон дарњои фарохи имкониятњоро ба рўи њамватанонамон, ки дар доираи њудуди ин сарзамимн умр ба сар мебаранд, кушод. Аз рўзу солњои нахустини истиќлолият ќариб дар тамоми соњањои љамъият ислоњотњои љиддї гузаронида шуд. Љабњањои иќтисодї, сиёсї, иљтимої, маданиву фарњангї рў ба рушд овард. Дар давраи истиќлолият, ки ба оѓози он бештар аз 22 сол шудааст, давлатамон Ўзбекистон ба дараљаи баланд пеш рафт ва алњол дар ќатори давлатњои муттараќии рўи замин номгўй мешавад.

Дар ин солњои пурфайзи истиќлол ба соњаи адабиёти хаттї низ эътибори калон дода шуд, ки барќарор намудани номи абармардони миллат, ки дар роњи рушди адабиёти бадеї ва илмї хизматњои арзандаро ба сомон расонидаанд ва дар солњи ќатаѓон бадном гардида, ќурбони теѓи хунхори душманон шуда буданд, аз дигар устувор карда шуд ва хотираи онњои зинда гардонида шуд.

Ўзбекистон сарзаминест, ки дар он намояндагони зиёда аз 130 миллат бародаронаву баробарона умр ба сар мебаранд. Дар тўли ин солњо натанњо барои илм андўхтан ва дониш гирифтани онњо дар забони модарии хеш, балки барои пеш бурдани адабиётњояшон дар забони модарї тамоми шароитњои лозима фароњам оварда шуданд.

Муносибатњои дўстона ва алоќањои адабиву фарњангии адабиётњои тоҷику ўзбек дар ин солњо боз пурќувваттар гардид ва ба сатњи боло баромад. Аз равобити солњои истиќлол ба машом бўи хоса мезанад, ки ин бўи хуби дўстии ду халќро дошта, аз мустањкамтар, пурќуваттар, чуќуртар ва зеботар гардидани ин алоќањо дарак медиҳад. Асарњои зиёди намояндагони адабиёти ин ду халќ аз љониби мутарљимони моњир тарљима мегарданд, ки ин равобитњои дўстонаро ќавитар менамояд.

“...Истиќлолияти воќеї баробари равобити адабии халќњоямон рўњи тоза бахшидан боз шаклњои суннатии ин омили муњими пешрафти адабиётњоямонро пурќувват намуда, ба шаклњои нави алоќањоямон пару бол мебахшад. Тарљимањои тарафайн дар байни адабиётњоямон, таљрибаомўзї ва гуфтугўњои эљодї ба воситаи дања, њафта ва рўзњои адабиёти њамдигар дар кишварњоямон, дўстии шахсї ва њамкории эљодї, нашри маљалла ва рўзномањои муштарак, нишастњои якљояи илмї дар шакли конфронс, симпозиум ва њоказо сари як масъалаи эљодї ва ѓайра боиси боз њам ѓановатманд гаштани адабиётњоямон мебошанд” (2.33; 173).

Истиќлолият ва имкониятњои васеъ сабаби афзун гардидани теъдоди шоир ва нависандагони тољикзабон дар ин давра гардид. Намунањои эљодии ин эљодкорон, ки барои рушди адабиёти тољик хизмат намуда, дар маљаллаву рўзномањои вилояти ва љумњуриятї чун “Овози тољик”, “Овози Самарќанд”, “Ховар” ва як ќатор маљаллањои берун аз њудуди мамлакат интишор мегарданд. Шоиру нависандагон пайваста эљод менамояд ва дар баробари ин аз намунањои эљодиёти адабиёти ўзбек тарљима менамоянду

равобити дўстонаро мустаҳкам мекунанд. Ин замон вазъияти адабиёти тоҷик хеле хуб шуд, ки пайваста нашр гардидани маҷмўаи шеъру ҳикояҳои эҷодкорон ва асарҳои илмиву бадеии нависандаву тадқиқгарон бе ягон монеият аз ин дарак медиҳад. Дар ин давра адабиёти тоҷик дар доираҳои адабии гуногун, чун доираи адабии Самарқанд, Сурхондарё ва Фарғона, ки калонтарин доираҳо ба шумор меравад,ривоҷ ёфт. Дар ин ҳавзаҳо як қатор шоиру нависандагони тоҷикзабон ба саҳни адабиёт қадам ниҳода, адабиёти тоҷикро бо асарҳои мансуру манзуми худ шодоб гардониданд ва намунаҳои эҷодиёти худро дар маҷмўаҳои алоҳидаву маҷмўаҳои умумӣ, ки эҷодиёти шоиру нависандагони зиёд дастҷамъ гардидаанд, мунтазам интишор менамоянд. “Дар давоми бист соли охир наздик ба 200 маҷмўаи шеъру ҳикояҳои шоирону нависандагони тоҷик ба нашр расида, мавриди омўзиши ҳаводорони шеъри тоҷикӣ қарор гирифтааст. Ин падидаи нек боиси фараҳмандӣ буда, гувоҳи он аст, ки қаламкашони тоҷик низ дар канор намонда, пайваста дар роҳи рушди адабиёти навин қадамҳои боҷуръатона мегузоранд. Адабиёти навини тоҷикии Ўзбекистон имрўз дар қатори адабиёти навини Эрон, Тоҷикистон ва Афғонистон барои ҷаҳониён муаррифӣ мешавад ва намояндагони он асолати аҷдодиву ватании худро дар навиштаҳояшон ҳифз мекунанд” (2.35; 4).

Яке аз доираҳои адабӣ, ***ҳавзаи адабии Самарқанд*** мебошад, ки аз рушдкардатарин ва калонтарин доираҳо ба шумор рафта, дар ин доира аз замонҳои қадим то кунун шоиру нависандагони зиёде, ки дар рушди адабиёти тоҷик ҳиссаи арзандаи худро гузаштаанд, камол ёфтаанд. Дар солҳои истиқлол низ ин доира аз марказҳои илмиву адабии сарзаминамон ба шумор рафта, дар ин манзил як қатор шоиру нависандагони соҳибтаҷриба ва соҳибсалиқа аз ҳудуди вилоят ва аз вилоятҳои дигар низ шамъи адабиёти тоҷикро фурўзон нигоҳ медоранд. Ба ин маъни профессор, муҳаққиқи адабиётшинос, устоди Днонишгоҳи давлатии Самарқанд Садри Саъдиев

дуруст таъкид мекунанд, ки “...Самарќанди бостонї, ки яке аз марказњои калони шеъру адаб дар даврањои гузаштаи таърихї ба њисоб меравад, имрўз њам њамин маќоми худро дар адабиёти навини муосир нигоњ дошта меояд. Дар ин љо муњити адабиёти тољикї рушд дорад, ки дар давоми чандин дањсолањои охир теъдоди зиёди шоиру нависандагонро тарбия карда ба камол расонидааст”(3.5; 3).

Дар ин доира як ќатор шоиру нависандагон аз зумраи Салим Кенља, Њаёт Неъмат, Адаш Истад, Бахтиёри Љумъа, Акбар Пирўзї, Худойназари Оќсойи, Мањбуба Турсунова, Нормурод Каримзода, Абдурасул Ибронњимзода, аз эљодкорони љавон Хоља (аслан аз вилояти Ќашќадарё), Дилшоди Фарњодзод, Парисо, Бањодури Убайдуллоњ, Шариф Љумъазод ва як ќатор шоиру нависандагони дигар эљод менамоянд, ки намунањои эљодиёти онњо дар маљмўањои алоњидаи хеш ва аксар дар маљмўањои дастљамъиву газетаву маљаллањо чоп мегардонанд. Дар ин доира низ мањфилњои адабї ташкил шуда, дар кори нашр ва тарѓиб намудани осори адибони Самарќанд хидмати рўзномањои вилоятии «Зарафшон» (ба забони ўзбекї), «Овози Самарќанд» (ба забони тољикї) ва «Самаркандский вестник» (ба забони русї) ва рўзномаи шањрии «Самарќанд» баѓоят калон аст. Аксар асарњои тозаэљоди адибон бештар бори нахуст тавассути ин рўзномањо манзури хонандагон мегардад.

Дар солњои гуногун маљмўањои дастљамъии адибони Самарќанд «Ёшлар куйлайди», «Зарафшон», нусхаи нишонавии маљаллаи адабї-бадеї ва иљтимоъї-оммавии «Афросиёб» дар якљоягї ба забонњои ўзбекї, тољикї ва русї нашр гардида, дар онњо намунањои эљоди адибони давр љой дода шудаанд.

Дар кори тадќиќу тарѓиби адабиёти бадеї, бахусус дастовардњои адибони муосир, равобит ва њамбастагии адабиётњои миллї хидмати донишмандон - устодони Донишгоњи давлатии Самарќанд Садрї Саъдиев,

шодравон Солеҳ Ҳалимов, Абдусалом Самадов, Муслиҳиддин Муҳиддинов, Аслиддин Қамарзода, Дилором Салоҳї, Ҷумъақул Ҳамроев, Шавкат Ҳасанов ва дигарон калон аст.

Аз харитаи зиёратгоҳҳои имрўзаи Самарқанд ва мавзеъҳои адабї осорхонаҳои адабии Алишер Навої, Садриддин Айнї, Ҳољї Муин Шукруллозода, Саидризо Ализода, Ориф Гулханї ва шўъбаи дастхатҳои Шарқ ва адабиёти нодири китобхонаи илмии Донишгоҳи давлатиии Самарқанд, мақбараҳои адибон ва донишмандони Самарқанд воқеъ дар мазори Шоҳи Зинда низ љой гирифтааст ва ҳар рўз ин љойҳоро садҳо нафар оламиён, эътиқодмандони каломи бадеї зиёрат карда аз макони шоирону олимони тољику ўзбек будани Самарқанди бостонї ва дар ваҳдату дўстии халқҳои ин сарзамин хидмат кардани онҳо огоҳ мегарданд.

Доираи адабии дигаре, ки шоиру нависандагони тољикзабонро парвариш менамояд, ***доираи адабии Сурхондарё*** ба шумор меравад, ки дар бораи ин ҳавзаи адабї доктори илмҳои филологї, профессор Ҳасан Қудратуллоев дар сарсухани китоби “Сарводаи Сурхон” дуруст таъкид менамоянд: “Ҳавзаи адабии воҳаи Сурхон як қисми људоинопазири ҳамин адабиёт мебошад, ки дар ин қитъаи кишвар низ адабиёту фарҳанг чун соири ҳавзаҳои адабї вусъат меёбад ва намояндагони он барои ситоиши Ватан, зиндагї, муҳаббат ва худшиносиву башаргарої ҳамвора қаламгарої мекунанд, то ба воситаи навиштаҳои худ дар пешрафту адабиёти фарҳанги ватани худ саҳмгузор бошанд” (2.35; 5).

Дар доираи адабии Сурхондарё аз замонҳои қадим то кунун шоиру уламоҳои зиёд камол ёфтаанд ва дар рушди адабиёту фарҳанги халқ саҳмгузор гардида, шўҳрати ватанамонро ба љаҳонҳо бурдаанд. Ин анъана то ҳол давом дорад, ки дар вусъат ёфтани адабиёт ва ба майдон омадани чунин шоиру нависандагони соҳибсалиқа ва соҳибхирад барпо гардидани маҳфилҳои гуногун чун “Гули санг”, “Чашми хуршед”, “Қаламдору” ва

“Амвољи Варорўд” калон аст, ки барои гирдоварї ва сайќал додани мањорати эљодкорони вођаи мазкур наќши калон доранд. Дар њавзаи адабии мазкур як ќатор газетањои тољикї низ нашр мегарданд, ки дар онњо намунањои эљодиёти эљодкорон љойгир шуда, пешкаши ањли мардум мегардад. Газетањои “Садои Сурхон”, баъдтар рўзномаи “Бохтар” ва њоло газетаи “Ховар” аз ин љумлаанд, ки мардуми вођаро аз тозатарин матолиби фарњангиву иљтимоии кишвар огоњ месозанд.

Дар бораи эљодиёти гурўње аз шоирони ин доира дар китоби “Гулистони адаб”, “Донишномаи забон ва адабиёти форсї-тољикии Ўзбекистони ќарни XX то кунун”,“Форсисароёни Ўзбекистон” ва дигар маљмўањои дастљамъї маълумот дода шудааст. То кунун намунањои эљодиёти шоиру нависандагони ин доира дар маљмўањои худї ва дастљамъи нашр гардидаанд. Соли 2011 китобе тањти унвони “Сарводаи Сурхон” дар нашриёти “Тамаддун” интишор гардид, ки дар он танњо намунањои эљодиёти шоиру нависандагони ин њавзаи адабї, љамъоварї шудааст.

Баёзи мазкур намунаи эљоди шоиронеро, ки дар асри XX ва дањсолаи аввали асри XIX дар ватани худ зиндагї ва эљод кардаанд, ба таври хронологї фаро мегирад. Дар он намунањо аз эљодиёти як ќатор шоирон, ки дар давраи истиќлол камол ёфтаанд, оварда мешавад. Шоирон Холбой Љалил, Абдулло Рањмон, Равшани Эњсон, Зебо Бобозода, Шодї Карим, Мирзорањим Мирзозода, Абдушукур Ќодирї, Муњаммадсафои Вафозод, Сайфулло Собиров, Раљабалї Таѓоев, Розия Бадалова, Зебунисо Љўраева, Фозили Шукурзод, Зулфия Тошбоева, Љаъфари Муњаммад, Асрори Самеъ, Асаддуллоњ Исмоилзода, Нигина Рамазонова, Абдуалї Ѓафуров, Олим Панљизода, Шањнозаи Сулаймон, Сурайё Рањмонова, Бањодур Баротов, Хусрав, Атобулло Њисомиддинов ва дигарњо аз ин љумлаанд, ки дар ин њавза камол ёфтаанд ва аксарияти онњо сођиби маљмўањои худ мебошанд. Дар асарњои ин эљодкорон мавзўъњои мењру муњаббат, инсонпарвариву

ватандўстї, худшиносиву худогоњи, сулњу осоиштагї, љавониву дўстї, истиќлолияту ободї ва озодии Ватан суруда шуда, онњо мазмунњои ахлоќї, ишќї, ирфонї ва иљтимої доранд. Хонанда њангоми мутолиаи шеърњои ин шоирон завќи бадеї мегирад ва дар ќалбу дилу дидаи ў эњсосоти хуби инсонї шакл мегирад.

Дар доираи адабии Фарѓона низ шоиру нависандагони зиёде камол ёфтаанд. Намояндагони ***њавзаи адабии Фарѓона*** бо асарњои манзуму мансури худ барои рушди адабиёти тољикзабони давраи истиќлол сањми арзандаи хешро гузоштаанд. Ањли фарњанги Фарѓона мавзўоти гуногуни замонавиро дар асарањои хеш тарѓиб намуда, ѓановати адабиёти хаттии тољикро зиёд менамоянд. Мо дар бораи намояндагони ин доираи адабї аз маљмўаи дастљамъии “Љилои ахтарони Сўх”, ки чун тазкира навишта шуда, дар бораи шоиру нависандагони ин њавза маълумот медињад ва намунањо аз эљодиёти онњо пеш меорад, воќиф шуданамон мумкин аст. Аксарияти парвардаи ин доираи адабї сољиби китобњои алоњидаи худ буда, ќисми зиёди онњо дар адабиёт сољиби роњ ва услуби хосаи хеш мебошанд ва дар байни ањли адаби Ўзбекистон ва берун аз он эътироф гардидаанд. Эљодкорон Абдурањими Бењбуд, Абдуллоњи Тољириён, Абдуљаббор Челонов, Ањрори Мањмудзод, Дилшўх, Бурњонљон Расулов, Бањриддин Тољиддинов, Садриддин Њушёрї, Неъмати Суннатулло, Расулбеки Ањмадзод, Рашиди Аќраб, Нодир Нодирї, Муњаммад Шодї, Љумъаи Љамол, Олимљон Олимов, Њамроњбой Илњом, Масъуди Мирзо ва эљодкорони дигар аз ин љумлаанд.

Дар вилоятњову манзилњои дигари љумњурї чун Бухоро, Навої, Ќашќадарё, Намангон, Тошканд низ шоиру нависандагони таљрибадор, ки сољиби равияи хоси худ њастанд ва дар забони тољикї эљод намуда, барои рушди адабиёти тољик сањмгузоранд, ба назар мерасанд. Бекназар Тўйназаров, Мањмуди Форишї, Абдулло Субњон, Паймон, Юнуси

Имомназар, ки аслан зодаи кўњпояи Нурато мебошанд ва дар Тошканду дигар вилоятњо фаъолият доранд аз ин љумлаанд.

Њамин тариќ дар замони истиќлол адабиёти тољик дар манзилу маконњои гуногун пеш рафт ва шоиру нависандагони зиёд камол ёфта, ба ривољу равнаќи адабиёти тољикзабони Ўзбекистон њиссаи худро гузоштанд.

2.3 Сатњ ва дарањаи идомаи анъанаи зуллисонайн дар замони истиќлол

Дар боло таъкид намудем, ки пайвастагии адабиёти тољик ва ўзбек дар ањди истиќлолият боз њам мустањкамтар гардид ва нумўъ ёфт. Дар нашриётњои давлатии Љумњурият интишори китобњои илмиву бадеї хуб ба роњ монда шуда, бе ягон мамоният чоп мегардиданд. Тарљумаи китобњои илмиву бадеї низ хуб буда, намояндагони миллатњо китобњои дархостаи хешро ба забони модарии худ дарёб намуда метавонанд ва мехонанд. Дар баробари тарљима гардидани дурдонањои адабиёти љањон китобњои тољикї ба ўзбекї ва китобњои ўзбекї ба тољикї тарљима мешаванд. Дар ин ањд анъанаи зуллисонайн чун анъанаи хуби ниёгон аз љониби як ќатор шоирони соњибтаљриба, дар њавзањои адабии гуногун ривољу равнаќ ёфт. Муњаќиќи адабиётшинос Эргашалї Шодиев дуруст таъкид намуда буд, ки "Юзаки ќараганда иккитиллиликнинг моњияти унчалик кўзга ташланмаса њам, у бир томондан, шоирнинг зўр ќобилият эгаси эканини намойиш этса, иккинчи томондан, шоир ижоди бир халќ манфаатини кўзлабгина ќолмай, иккала халќќа њам хизмат ќилишга ќаратилганини кўрсатади"(2.45; 6).

Дарњаќиќат, шоири зуллисонайн будан кори душвор аст ва аз шахси эљодкор сабуриву матонат ва таљрибаву мањорат талаб мекунад.

Дар ин ањд дар доирањои гуногун шоирони дузабона, ки дар забонњои тољикї ва ўзбекї эљод менамоянд зиёданд. Дар њавзаи адабии Самарќанд шоирон чун Зиё Носир, Њаёт Неъмати Самарќандї, Ањмадљон Љумъа Хишравї, Аслиддин Ќамарзода, Нормурод Каримзода, Олим Орифї,

Раҳимҷон Наимӣ, дар доираи адабии Сурхондарё Мулло Мирзо Умар, Нусратулло Шоймардонов, Абдулло Саѓираев, иззатуллоҳи Кенҷа, Исматулло Ҳалимов, Ҷаъфар Муҳаммад, Сурайё Раҳмонова, Масъуд Хӯҷаев ва дигарон, дар муҳити адабии Фарѓона Садриддин Ҳушёрӣ, Маҳматова, Неъмати Суннатулло ва боз чанд шоири дигар дар ду забон эҷод намуда, баҳри пешрафти адабиёти ин ду халќ саҳмгузорӣ намудаанд, ки онҳои соҳиби маҷмӯаҳои шеъри дар ин забонҳо мебошанд. Дар вилояти Бухоро низ чанд нафар шоирони зуллисонайн фаъолият доранд, ки пайваста дар ду забон эҷод мекунанд. Шоирон Асад Гулзода, Аҳмад Самадов (Ниҳолӣ) аз ин ҷумлаанд.

Шоирони зуллисонайн дар давраи истиќлол пайваста эҷод менамоянд ва аксари онҳо бо шоирони пешќадами адабиёти ӯзбек равобити дӯстона дошта, аз ҳамдигар ѓизои маънавӣ мегиранд ва бо асарҳояшон ошно мегарданд. Масалан дӯстии шоир Ҷаъфари Муҳаммад бо Эркин Воҳидов ва як ќатор шоирони дигар, Нормурод Каримзода бо шоирони зиёди ӯзбеки самарќандӣ аз ин ҷумлаанд. Дар намунаҳои эҷодиёти шоирони ин даврон, мутаносиби ва муштаракиро дар ҷиҳатҳои гуногуни ашъори онҳо, дар доираи мавзӯот, мазмун, мундариҷа, образҳо ва ҳатто дар тасвирҳо диданамон мумкин аст. Шоирони тоҷикзабон ва ӯзбекзабон паҳлӯи ҳам дар якҷоягӣ эҷод менамоянд ва дар ин роҳ бевосита ба ҳам дасти ёрмандӣ дароз мекунанд. Муносибати дӯстонаи шоирони тоҷикзабон бо шоирони ӯзбекзабон яке аз омилҳои пайдоиши анъанаи зуллисонайнӣ буд, ки дар ин давра ҳам барои рушди адабиёти зуллисонайнӣ хизмат карда истодааст.

2.4 Шоирони зуллисонайни давраи истиќлол ва хусусиятҳои ба худ хоси ашъори онҳо

Давраи истиќлол даврони кашфи чеҳраҳои нав дар адабиёти тоҷик ва ӯзбек мебошад. Зеро дар ин даврон як ќатор шоиру нависандагони соҳибтаҷриба ва истеъдоднок ба саҳни адабиёт ќадам ниҳоданд ва бо

асарҳои шоёни таҳсини худ хазинаи адабиёти хешро бой гардониданд. Тамоми ин чеҳраҳои адабӣ кашфи истиқлолият мебошанд. Ба миён омадани чунин чеҳраҳои зиёди намоён дар адабиёт натиҷаи имкониятҳост, ки барои халқ фароҳам оварда шуда буд. Яке аз чунин шоирони номдори халқу Ватан, саромад ва пешраву пешкаши доираи адабии Сурхондарё, шоири зуллисоанйни шинохта, ки дар адабиёти тоҷикзабон ва ўзбекзабони давраи истиқлол соҳиби обрўи худ аст, Ҷаъфари Муҳаммад мебошад, ки ҳоло дар пойтахти ватанамон Тошканд зиндагӣ ва фаъолият дорад.

Шоири соҳибистеъдод ва соҳибсалиқаи хушбаён дар ду забон, олим, мутарҷими моҳир, номзади фанҳои фалсафа - Ҷаъфар Муҳаммад 20 сетябри соли 1968 дар деҳаи Назарии ноҳияи Бойсун, дар оилаи омўзгор дида ба дунё кушодааст. Пас аз таҳсил дар мактаби деҳа, соли 1986 ба факултаи забон ва адабиёти тоҷики Донишгохи Давлатии Тоҷикистон дохил шуда, соли 1993 ин даргоҳи олиро хатм мекунад. То кунун як қатор маҷмўаҳои шеърии ў «Чашми борон» (Термиз, 1997), «Мижгони офтоб» (Душанбе, 1999), «Тулўъи сабзи ранг» (Тошканд, 2003), «Таҷаллӣ» (Тошканда, 2008), «Ошиқи ишқ» (Тошканд, 2011), ба забони форсӣ маҷмўаи шеърии «Ҳанўз ишқ» (Теҳрон, 2011) рўи чопро дидаанд. Як маҷмўаи шеърии дигари Ҷаъфари Муҳаммад таҳти унвони «Кўзгу ҳайрати» (Тошканд, 2011) ба забони ўзбекӣ дастраси хонандагони шеър шудааст. Ҳоло маҷмўаи дигари шоир дар забони ўзбекӣ таҳти унвони "Қуёш сийрати", ки қасидаҳо, ғазалҳо, шеъру достонҳо ва тарҷимаҳои шоирро фаро мегирад ба нашр омода аст. "Ғизоли ғазал" ном маҷмўаи ғазалҳои шоир низ дар моҳҳои наздик пешкаши хонандагони адабиёту шеърдўст мегардад. Намунаҳои ашъори шоир дар маҷмўаҳои дастҷамъӣ, газетаву маҷаллаҳои даврии ҳудуди Ўзбекистон ва берун аз он рўи чопро дидаанд.

Ҷаъфари Муҳаммад шоири зуллисонайн аст. Шоир аз лиҳози чунин шоирон аст, ки анъанаи куҳани гузаштагонро идома медиҳад. Ўро шоири

хушсалиќа, шоири соњибистеъдоду хушбаён дар ду забон-тољикї ва ўзбекї гуфтанамон мумкин аст. Шоир муњаббати худро нисбати ин ду забон чунин иброз мекунад:

Бир кўзим ўзбеку бир кўзим - тожик,

Бир юзим ўзбеку бир юзим - тожик.

Осмоним ўзбеку юлдузим – тожик,

Юрагим ўзбеку мен ўзим – тожик. (3.18; 19).

Муњаќиќи шеъри муосири Эрон Наргис Шоалиева дар аввали китоби «Тулўъи сабзи ранг» ба мањорати шоирии Љаъфар чунин бањо медињад, ки њаќ љониби ўст: «…Љаъфари Муњаммад шоири замони худ мебошад, ки аз таърих сарчашма гирифтааст. … Яке аз вижагињои шеъри Љаъфари Муњаммад озодбаёнист, ки чорчўбаи шеърро боз карда, хеле васеъ дар майдони шеър љойгузин шудааст ва метавонад бо њар сабку забон (суннатї, модерн) бо шумо сухан гўяд» (3.16; 4).

Аксари шеърњои шоир ба забони тољикї гуфта шудаанд ва адади шеърњои ў дар забони ўзбекї низ зиёданд. Ў тавонистааст, ки дар ин љода, яъне дар гуфтани шеърњои ўзбекї низ мањорати хуби шоирии худро нишон дињад. Шоир сабаби ба забони ўзбеки шеър гуфтани худро чунин баён мекунад: «Шоир метавонад дар њар забоне, ки комилан медонад ва ќудрати шеърофариро дорад, шеър нависад. Маро чизе водор накардаст ва маљбур насохтааст, ки ман ба забони ўзбекї шеър гўям. Сабаби ба забони ўзбекї шеър гуфтани худро бо ин омилњо шарњ доданам мумкин аст:

1. Амри дили шоир. Шоир њељ гоњ аз амри дили худ, хоњиши дилаш бурун рафта наметавонад.
2. Мардуми тољикзабону ўзбекзабон аз замонњои ќадим то кунун равобити мустањками илмї, адабї, бадеї, сиёсї, иќтисодї, маданї, фарњангї, доранд ва чун додару бародар, њамеша пањлўи њам баробар

зиндагонї мекунад, аз як чашма об менўшанд, дар њар гуна вазъият ёрирасони њамдигар мегарданд. Ман забони ўзбекиро дуввумин забони модарии худам мешуморам» (4.1).

Љаъфари Муњаммад дар гуфтани шеърњои ўзбекї Алишер Навої ва Эркин Воњидовро чун устод медонад ва ба онњо пайравї мекунад. Ба ин маъни худи шоир мегўяд: «Ман шеърњои Алишер Навої ва Эркин Воњидовро дўст дошта мутолиа мекунам, мехонам. Дар бобати шеъри ўзбекї гуфтан Эркин Воњидовро чун устод эътироф менамоям. Ман бо Эркин Воњидов борњо њамсўњбат шудаам ва ин шахс ба ман маслињатњои муфид ва ќимати худро додаанд, ки бароям арзиши калон доранд» (4.1). «Шеър мўљиза аст», мегўяд шоир. Шеър тавлидгардидаи рўњу тафаккури шоир аст.

Аз ин рў дар байни шеърњои тољикї ва ўзбекии шоир Љаъфари Муњаммад тафриќа гузоштан норавост. Чунки шеърњои дар њар ду забон навиштаи шоир, ки онњо хоњ суннатї бошанд хоњ модернї, мањсули тафаккури як инсон, як шоир мебошанд. Муњаќиќи адабиётшинос, доктори улуми филология, устоди Донишгоњи давлатии Самарќанд Љумъаќул Њамроев дар бораи шеърияти шоир чунин менигорад: «…шеъри Љаъфар тањаллии шахсияти ўст. Мо хоњем ё нахоњем њастии рўњонї ва љисмонии шоирро дар шеъраш мебинем ва њис мекунем. Шоирони шеъргў бисёранд, вале шоироне, ки дар шеър њаст шуда бошад, каманд. Мањз њамин омил боиси зинда мондани шоир мегардад» (3.17; 6-7).

Љаъфари Муњаммад шоири пурмањсул аст, ки таскин дили хешро аз шеър мељўяд. Ба ин маъно шоир гуфтааст:

Дар љањоне, ки насозад бо касе,
Дар љањоне, ки пур аз олоиш аст,
Дар љањоне, ки ба ёди рафтае
Зиндае дар њасрат асту нолиш аст,
Шеър- таскини ман аст!..(3.17; 60)

Шоир Љаъфари Муњаммад дар адабиёти тољик ва ўзбек соњиби равияи хосаи худ мебошад, ки мо дар боби оянда оиди мањорати эљодї, мавзўъ ва мундариљаи ашъори ин шоири зуллисонайн маълумот медињем.

Шоири дигари зуллисонайн, ки дар муњити адабии Самарќанд камол ёфта, дар байни ањли адаби тољикзабон ва ўзбекзабон соњиби обрўву эътибори худ мебошад, шоир, рўзноманигор, омўзгор, ташкилотчии соњибистеъдод, дорои унвони «Аълочии таълими халќи Ўзбекистон» , дорандаи нишони «10-солагии Истиќлол» ва мукофоти давлатии «Шўњрат» - Нормурод Каримзода мебошад.

Нормурод Каримзода 10-уми феврали соли 1951 дар дењаи Ўрташайхи ноњияи Самарќанд дар оилаи хизматчї чашм ба дунё кушодааст. Пас аз хатми мактаби миёна ба Донишкадаи давлатии педагогии шањри Самарќанд ба номи Садриддин Айнї дохил мешавад.

«Роњи њаёти Ноормурод Каримзода чандон мураккаб набошад њам, лекин хеле пурмаъно ва босамар аст... Ў баъди бомуваффаќият хатм намудани донишкада чанд муддат дар идораи рўзномаи љумњурии «Овози тољик» (собиќ «Њаќиќати Ўзбекистон») ба сифати ходими адабї кор карда, сипас ба дењаи зебоманзари кўњистони Пском воќеъ дар ноњияи Бўстонлиќи вилояти Тошканд рањсипор гардида, муддате дар мактаби он љо аз забон ва адабиёти тољик дарс дод, пастиву баландии рўзгори мардуми кўњистонро омўхт, бо мардуми ин љо дўсту бародар шуд»,(3.12; 3) - мегўяд профессори Донишгоњи давлатии Самарќанд, Ходими хизматнишондодаи маданияти Ўзбекистон, Узви Иттињодияи нависандагони Тољикистон Аслиддин Ќамарзода.

Шоир сипас ба мактаби зодгоњаш баргашта, таи чанд сол омўзгорї мекунад. Ў бо ташаббус ва сарварии худ мањфили «Суханобод»-ро ташкил мекунад, ки бисёре аз дастпарварони ин мањфил минбаъд дар майдони фарњангу адабиёт мавќеи худро муайян карда тавонистанд.

Нормурод Каримзода чанд сол мудири маркази маънавият ва маърифати ноњияи Самарќанд, Раиси Бунёдии “Нуронї”-и ноњия шуда адои вазифа намуд ва дар ин муддат ба камоли маънавияту маърифати фарњангии мардуми ноњия хидматњои шоистаро ба анљом расонд. Ин абармарди миллат њоло сармуњаррири рўзномаи ноњиявии “Гулобод тонги” – “Субњи Гулобод” мебошад.

Шоир то њол як ќатор маљмўањои шеъри ва рисолањои насрии хешро чоп намуда, “дар давоми сал кам чињил соли эљодкорї дар њаљми бештар аз 60 љузъи чопї маќола ва пажўњишоти илмї, публисистї, илмию оммабоб, таќризу очерк, сафарнома, хабару лавњањо дар матбуот ва маљмўањои илмию адабии Ўзбекистону Тољикистон ва Эрон ба забонњои тољикї, форсї, ўзбекї ва русї ба табъ расонидааст” (3.9; 4-5).

Маљмўањои шеърии шоир “Мењрнома”(Самарќанд, 1997), “Авроќи дил” , “Насими фарањбахш”(Тошканд, 2008), “Мењр кўзда” (Тошканд, 2008), “Оби Рањмат” (Тошканд, 2011) ба забонњои тољикї ва ўзбекї интишор гардидаанд. Шоир дар яке аз шеърњои ширу шакари худ мегўяд:

Аз азал ўзбеку тољик чун бародар будааст,
Дар вафову мењр байни њам баробар будааст.
Тољикам гўяд: “Чї тавр, эй дўст?”, ўзбегим: “ќалай?”,
Ин ду њарфи ошно худ дурру гавњар будааст.
Боѓи табъи зуллисонайн он ќадар хушрангу бўст,
К-аз насимаш назми моро мушки анбар будааст...(3.9; 53)

Њамин тариќ ашъори шоирони зуллисонайн аз љињатњои мазмуну мундарилља, тарѓиби ѓоя, мавзўъ ва офариниши образњои бадеї шабењи њамдигаранд. Мо дар шеърњои шоирони зуллисонайни ин давр як намуд умумиятро ва гуногунрангии мазўъњоро диданамон мумкин аст. Онњо аз дурдонањои адабиёти ўзбек ва намунањои бењтарини эљодиёти он бањрабардорї намуда, шеърњои ўзбекї мегуфтанд, ки мо дар эљодиёти ин

шоирон жанрҳои мухталифи адабӣ ва мавзӯоти ҳархеларо диданамон мумкин аст. Мо дар боби оянда диссертатсияи худ оиди мазмун ва мӯҳтаво, доираи мавзӯъ, хусусиятҳои ғоявию бадеии эҷодиёти шоирони зуллисонайн, масъалаи идомаи анъана ва падидаҳои навҷӯӣ дар эҷодиёти онҳо, равияҳои асосӣ ва хусусиятҳои услубии эҷодиёти ин гурӯҳ шоирон ва хусусиятҳои жанрии ашъори ин шоирон муфассал маълумот медиҳем ва муштаракиву тафовути ашъори шоиронро муайян месозем.

БОБИ САВВУМ

МАВЗӮЪ, МУНДАРИҶАИ ҒОЯВӢ, ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРӢ, ЗАБОН ВА УСЛУБ, МАҲОРАТИ ЭҶОДИИ ШОИРОНИ ЗУЛЛИСОНАЙНИ ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

3.1 Мазмун ва мӯҳтаво, доираи мавзӯъ, хусусиятҳои ғоявию бадеии эҷодиёти шоирони зуллисонайн

Дар ҷараёни аз назар гузаронидан ва таҳлили эҷодиёти шоирони зуллисонайни даврони истиқлол, бахусус намунаҳои эҷодии дар ду забон

навиштаи шоирони шинохтаи адабиёти тоъик Нормурод Каримзода ва Љаъфари Муњаммад шоњиди гуногунрангии мавзўъ ва мазмунњо, дигаргунињои ѓоявию хусусиятњои фардии онњо мешавем.

Яке аз мавзўъњое, ки шоирон ба он бештар муроъиат намудаанд, ва дар васфу ситоиши он шеърњои зиёд дар ду забон гуфтаанд, мавзўи куњани адабиёт, мавзўи ишќу муњаббат мебошад. Ин мавзўъ дар эъодиёти шоирони ин давр, айнан дар шеърњои ин ду шоир, ки дар боло номбар намудем, бо рангу бўи хоса ва таровати махсус намоён мешавад.

Дар як ќатор шеърњои шоир Нормурод Каримзода мо талќини ин мавзўъро ва дар онњо омезиш ёфтани ишќу муњаббати байни ошиќу маъшуќро бо ишќу муњаббат нисбат ба Ватан, падару модар, дўст, табиат ва амсоли ин диданамон мумкин аст. Шоир мегўяд:

Шоиро, шаршараи шеъру сухан ёрат бод,

Ишќи љонону Ватан ишќи шарарборат бод(3.9; 8).

Ё худ шоир дар як шеъри дигари худ, ки тањти унвони «Ишќи Ватан» интишор шудааст, муњаббату ишќи бепоёни худро, ки дар дилаш нисбати Ватан љўш мезанад, чун асосу бунёди зиндагонии хеш эътироф мекунад:

Ишќи Ватан мояи бунёди мост,
Малњами љон, дарди Худододи мост,
Ањду вафо арсаи парвози дил,
Кибру њаво маншаи фарёди мост(3.9; 7).

Шоир диле, ки дар он дарди ишќ њаст ва бўйи муњаббат онро атрогин мекунад, хушу хушбахт мењисобад ва ин айёмро лањзаи бењтарини умр мењисобад:

Хуш он диле, ки мекашад бар дўш бори ишќ,
Чу Маљнуне љафокашида дар диёри ишќ.

Љї њољат аз хазони рангу рў дам задан,

Ки хайма зад ба боѓи сина навбањори ишќ…(3.9; 26)

Боз як ќатор шеъру ғазалњои шоир чун «Ба номи ишќ буд», «Гар имтињон кунанд», «Имшаб», «Мављ мезанад», «Орзуи дил», «Ёд бод», «Хору зор афтодаам», «Беќарорам кардааст», «Нишони њастї» дар доираи ин мавзўъ гуфта шудаанд.

Дар шеърњои ўзбекии шоир низ тараннуми ин мавзўъро мебинем. Масалан:

…Лобаргинам етар фурќатинг,

Озор чекдим њажру рашкингда.

Дийдорингга зору интизор,

Олов бўлиб ёндим ишќингда(3.10; 12).

Мавзўи ишќу муњаббат дар шеърияти шоири зуллисонайн Љаъфари Муњаммад яке аз љойгоњњои марказиро дошта, унсури пуркунандаи мавзўъњое чун инсон, мењан, зиндагонї ва зебої ба шумор меравад. Ба тарзи дигар гўем, дар аксар шеърњои шоир, ки дар њамаи мавзўъњо суруда шудаанд, њиссе бо номи Ишќ намоён аст. Дар шеърњои “Ватан”, ки ба мењани азизамон Ўзбекистон бахшида шудааст ва “Шањри офтоб”, ки ба ифтихори пойтахти кишварамон Тошканд интишор гарддааст, њар ду дар фасли “Мењани маъно”-и маљмўаи шеърии «Ошиќи ишќ» љой гирифтаанд, Ишќи хоси шоир нисбати Ватан ба чашм мехўрад:

Љилвагоњи њафт рангам, Тошканд!

Рашки сад шањри Фарангам, Тошканд!

Пойтахти ору нангам, Тошканд!

Шањри мармар, шањри сангам, Тошканд!(3.19; 18)

Шоир ба эњсоси ишќ тавсиф дода, дарак медињад, ки дар дили одамон «њанўз ишќ њаст», муњаббат њаст, умед њаст:

Бирав, бирав, насими субњидам,

Ба лолањо бигў

Њанўз ишќ њаст,

Бањор њаст.

Ба лолањо бигў:

Њанўз бўи васли ёр њаст…(3.16; 16)

Олими шарќшинос Шокирљон Олимов дар яке аз маќолањои худ дар бораи Љаъфари Муњаммад, дуруст таъкид намуда мегўяд: «Ишќ мавзуси Жаъфар Муњаммад шеъриятида марказий ўринлардан бирини эгаллаб, инсон, ватан, њаёт, гўзаллик каби мавзуларни тўлдирувчи унсур њисобланади. Бошќача ќилиб айтганда, шоирнинг нафаќат ѓазаллари, балки барча жанрларда ёзилган турлича мавзулардаги шеърларининг барчасида Ишќ деб аталмиш бир туйѓу бўй кўрсатиб туради. Жаъфар Муњаммаднинг ишќ олами билан яќиндан танишган киши унда ошиќнинг ўз ёрига нисбатан бўлган ишќий кечинмаларидан тортиб, шоирнинг ўз ота-онаси, яќинлари ва ватанига, олам ва ундаги барча жонли њамда жонсиз мавжудотларга, њаёт ва унинг гўзалликларига бўлган чексиз ишќининг њам гувоњи бўлади»(2.25; 145-147).

Мо дар ѓазалњои тољикии «Ба гирди шамъи ёдат сохт бояд мањфиле дигар…», «Соате бош, ки аз љоми лабат нўш кунам...», «Гиристам», «Мељўйї», таровату назокати мавзўи ишќ, васли ёр, интизорї , душворињои рођи ишќро мебинем, ки дар ѓазалњои ўзбекии «Дилимни шунчалик осон олибдир…», «Ассалом муњаббат», «Ѓафлат», «Ѓазалхон айлагум», «Соѓиниш», «Ул ќалам ќошим», «Сени севдим», «Тонг отмади», «Сен ќайдасан, мен ќайдаман?» чунин мазмун ифодаи худро ёфтааст. Шоир дар ѓазали худ «Сен ќайдасан, мен ќайдаман?» ба як тарзи аљоиб андешањои ошиќонаи худро баён мекунад:

Ишќим сенга арзирмикин? Сен ќайдасан, мен ќайдаман?

Аввалмикин, охирмикин? Сен ќайдасан, мен ќайдаман?

Севдим, десам тӯѓримикин? Севги ўзи ўѓримикин?
Енгил эмас, оѓирмикин? Сен ќайдасан, мен ќайдаман? (4.1)

Мисоли дигар:

Юрагимни чизиб бердим, ќарамадинг,
Харитасин тузиб бердим, ќарамадинг.
Форсий тилда айтолмаган дардларимини,
Туркийда њам ёзиб бердим ќарамадинг.
Ќарамадинг, индамадинг, инонмадинг,
Юраккинам ќонлар ютди, њеч ќонмадинг.
Муњаббатдан дунё хасдек ёниб кетди,
Сен тошданми, темирданми, њеч ёнмадинг? (3.18; 41)

Шоир эњсосоти фитрии хешро обуранги бадеї дода, дар ќолаби шеър ба маъшуќа аз забони ошиќ баён кардааст.

Мавзўи дигаре, ки шоирони зуллисонайни давраи истиќлол ба он бештар мурољиат намудаанд, ватан ва ватандўстї, осоиштагии диёр, фаровонии халќ, равнаќи Ватан, тавсифи гўшаву канори ободи сарзамин, неъматњои бебањои даврони истиќлолият мебошад.

Шоир Норумурод Каримзода бахши аввали китоби худ “Мењрнома”-ро тањти унвони “Бо номи Ватан” оѓоз мекунад ва дар як ќатор шеърњои тољикии худ, чун «Таронањои истиќлол», «Њусни эљодам туї», «Дил ба фармони Ватан», «Ишќи Ватан», «Дењаи ман», «Шоиро», «То нафасе њаст», мењру муњаббат, садоќти худро нисбати ватан иброз мекунад ва шодмонияшро аз истиќлолият ва озодиву ободии сарзамин баён намуда, мегўяд, ки розиям дар роњи рушду равнаќи ин сарзамин љони худро супорам:

Зи иќболат манам шод, Ўзбекистон,
Зи озодї ту обод, Ўзбекистон.

Њумои бахту истиќлол овард,

Њавои тозабунёд, Ўзбекистон.

Чї хуш фарзанди дилсўзи диёрам,

Зи истиќлоли кишвар бахтиёрам.

Ќасам бар номи поки кишвари љон,

Ки тайёрам ба њифзаш љон супорам...(3.7; 7)

Шоир дар шеъри дигар њамеша ба фармони Ватан тайёрии худро, дар канораш ба камол расиданашро чунин баён мекунад:

Сар расад бар осмон аз њастият љонон Ватан,

Кас дар оѓўшат камол ёбад хушу хандон Ватан.

Нур гирад чашми ман аз дидани гулчењрањо,

Дар шукуфтан рашки гулњои чаман, ёрон, Ватан... (3.9; 7)

Мавзўи ватан ва ватандўстї, эњтироми зарраи хоки ин манзил, ки хуни нофи мо он љо рехтааст, дар як ќатор шеърњое, ки шоир ба сарзамини тавлидгаштаи худ- Самарќанд бахшида навиштааст, акси худро меёбад. Шеърњои тољикии «То нафасе њаст», «Ба љашни фархундаи Самарќанд», «Дењаи ман» ва чанд шеъри дигар, шеърњои ўзбекии «Самарќанднинг 2750 йиллигига», «Туманим ќалбим чироѓи» дар доираи ин мавзўъ иншо гаштаанд. Шоири самарќандї обу хоки замини тавлидгаштаашро васф мекунад ва эътироф менамояд, ки ин сарзамини муборак зодгоњи алломањои бузург аст ва оби зулолу њавои тозаи он, ёдгорињои таърихии вай ва аз њама муњимаш нони Самарќанд шўњрати љањонї дорад. Шоир мегўяд:

Кўи Сањо дењаи волои Самарќанд,

Мењригиё, гавњари яктои Самарќанд.

Баски њавояш хушу Замзам њама обаш,

Хурду калон ошиќи шайдои Самарќанд...

...Эй дили саршори талаб, нек назар кун,

Љаннати дунёст саропои Самарќанд... (3.9; 11)

Чунин мавзўву мазмунро дар шеърї ўзбекии «Ќутлов»-и шоир диданамон мумкин аст:

Самарќанд азалдан сайќали жањон,

Табаррук зотларга беќиёс макон.

Шу юртнинг бахтиёр фарзандларимиз,

Бунёдкор миллатлар дилбандларимиз... (3.10; 12)

Ишќу муњаббат, самимияти шоир нисбати Модар-Ватан дар як ќатор шеърњои ўзбекии шоир акси худро ёфтаанд. Аз шеърњои дар ин мавзўъ гуфтаи шоир бўи шукргузорї аз неъмати бебањо истиќлол, аз фаровонии њаёту орому осоиштагии давлат ба машом мезанад. Шоир истиќлолияти давлатро мадњ намуда мегўяд:

...Ватан ва адолат, дўстлик, эзгулик,

Истиќлол ѓояси биз учун шиор,

Таърихга лоќайдлик бизга ёт эрур,

Ўтмишни эслайлик такрор ва такрор... (3.10; 5)

Нормурод Каримзода, дар шеърњояш ѓояњои бунёдкори Ватанро, ки асоси пешбурди мамлакат мебошанд, тарѓиб мекунад ва рамзњои давлатиро, ки нишондињандаи соњибистиќлолии Ватан њастанд, васф менамояд:

...Буюк давлатимнинг маќсади аён,

Жањонга танилди Ватан байроѓи.

Истиќлол туфайли топди шараф-шон,

Ѓарбга њам, Шарќќа њам етди оёѓи!

Шу Ватан меники, барчамизники,

Байроѓи биз учун нондек муќаддас.

Кўзларда тўтиё азиз тупроѓи,

Ёш авлод бахтига тинчлик бўлса бас! (3.10; 4)

Чунин мазмунњоро мо дар шеърњои ўзбекии «Истиќлол ѓояси», «Истиќлол байроѓи», «Мучал тўйинг муборак», «Истиќлол тили», «Ўзбекистон конститутсияси ўн йиллигига» низ диданамон мумкин.

Мавзўи ватанпарварї, эњтироми хоки он, љоннисори дар роњи озодиву ободии мамлакатро мо дар теъдоди зиёди шеърњои Љаъфари Муњамад мебинем. Шеърњои «Жонимда Ватан», «Ватан», «Гадолик», «Мендаги Бойсун», «Бир бутун», «Боботоѓ», «Бойсунга хат», «Бу шундай ўлкаки», «Истиќлол мадњияси» дорои чунин мазмунњо њастанд, ки аз манзарањои зебои ватани соњибистиќлол, имкониятњо, манзарањои дилрабои зодгоњу дења, маскану манзилњои гуногун њарф мезананд. Шоир мењри Ватанро даруни сина љой дода, инъикоси мењру муњаббати худро дар нури чашму њар як нафас эътироф мекунад:

...Сен менга Ватан не, ўргатма, жаноб,
Борлигим Ватанга айланиб бўлган.
Кўзлари Ватаннинг тимсолларига,
Юрагим куйига лиммо-лим тўлган.
Кўзимни ўйиб кўр - кўзимда Ватан,
Ќонимни тўкиб кўр - ќонимда Ватан.
Юзимни шилиб кўр - юзимда Ватан,
Жонимни титиб кўр - жонимда Ватан... (3.18; 44)

Шоир андешањои ватандўстонаи худро дар аксар шеърњои дар жанрњои мухталиф навишаи худ љой додааст, ки хонанда њангоми хондани онњо ёди Ватан, ёди сарзамин ва ёди дењае, ки дар он дида ба дунё кушода буд мекунад ва дилаш ба туѓён меояд. Мо аз ќисми зиёди шеърњои шоир, ки дар ёди модарзаминаш Бойсун гуфта шудааст, муњаббати бемисли шоирро нисбати зодгоњ, нисбат ба Ватан эњсос мекунем:

Камол ёфт њастиям зи њастии вуљуди Ту,
Ба ќалби ман кашида шуд харитаи њудуди Ту,

Шукўњи рўњи љадди ман аён шуд аз суруди Ту,
Њумойи парчами Ту бод бахти парфишон, Ватан!
Суруди миллии Ту бод вирди ќудсиён Ватан! (3.19; 18)

Дар шеърњои «Ватан», «Шањри офтоб», «Пайѓоме аз Бойсун», «Фасли фосила» ва ѓайра шоњиди он мегардем, ки «сураи ихлос барои ў Ватан аст. Ватане, ки «Шамъи миллати худсўзї...» ўст. «Хешро месўзад андар коми шаб, рўшної медињад бар бегонагон». Ин гуна бори ватандориро ў њарф ба њарф то ба хонаи аќлу имон ва мењру эътиќоди мо меоварад. Дар ин гуна шеърњо тасвирњои ў хаёли моро пойбанди сарнавишти дирўзу фардои Ватан месозад. Тасвир дар шеъри ў зинда мешавад ва маънои зиндаю мурдаи Ватанро мегирад» (3.17; 8), - мегўяд доктори улуми филологї, Љумъаќул Њамроев, ки њаќ ба љониби ўст.

Дўст доштани Ватан аз имон аст. Чунин Ватани соњибистиќлолро, ки барои шањрвандони худ тамоми имкониятњоро фароњам овардааст ва аз њама муњимаш дар њудуди он мо орому осоишта умр мебарем, вазифаи муќаддаси њар яки мост ва арзанда аст, ки дар роњи равнаќу осоиштагии он сањмгузор бошем ва љони худро дареѓ надорем. Ин ду шоири ватандўсту ватанпарвар чунин андешањои мењандўстии худро тавассути шеърњои худ пешкаши хонандагон гардондаанд, ки то дар ќалбу дили онњо чунин эњсосоти неќуї инсониро пайдо кунанд.

Мавзўи дигаре, ки аз шоњмавзўъњои адабиёт ба шумор меравад мазўи зиндагонї, умр ва ќадр намудани њар лањзаи њаёту даќиќањои ваќт мебошад. Њар як фарди эљодкор дар рафти эљоди худ бевосита ба ин мавзўъњо мурољиат мекунад, ки мо инъикоси чунин мавзўъњоро дар эљодиёти шоирони зуллисонайни даврони истиќлол, бо тасвирњои навину мазмунњои тоза диданамон мумкин аст.

Шоир Љаъфари Муњаммад ба ин мавзўъ дар ашъори тољикї ва ўзбекии худ зиёд мурољиат мекунад. Дар онњо масъалањои гузашти умр, зиндагиву

бандагї, марг, ќадршиносии ваќт ва њаёт, умуман гирем ќазову ќадар талќини худро меёбад. Аз назари шоир зинда будан ва зиндагї кардан њунар аст. Њунарест, ки њар як фард аз ўњдаи он баромада наметавонад. Шоир мегўяд:

Зинда будан,

Зиндагї кардан њунар нест.

Зинда будан,

Зиндагї кардан њунар гар њаст,љуз бар гову хар нест.

Банда будан

Бандагї кардан њунар нест.

Банда будан

Бандагї кардан њунар гар њаст,

љуз бар кўру кар нест(3.17; 15).

Ё худ дар шеъри дигар бо як мањорати шоирона мегўяд:

Бо ду чашму

Бо ду гўшу

Бо ду дасту

Бо ду по

Аз марг

Умре

Мегурезем.

Бехабар

Аз он ки

Рўзе меравем

Аз љањон

Бо њашт чашму

Њашт гўшу

Њашт дасту

Њашт по. (3.16; 29)

Мебинем, ки шоир маргро чї гуна бо маҳорат дар шакли шеъри сафед тасвир мекунад. Дар аксарият ѓазалњои шоир низ ин мавзўъ ба назар мерасад. Шоир дар ин шеърњои худ одамонро, ба ќадр намудани ваќт, ки бознамегардад даъват мекунад. То он даме, ки марг ба мо ѓалаба кунад, мо бояд аз болои ваќт ѓалаба созем мегўяд. Аксар шеърњои дар ин мавзўъ гуфтаи шоир мазмунњои ирфонї низ доранд.

Шеърњои ўзбекии «Кўзгу њайрати», «Ваќт», «Ѓафлат», «Ранглар афсонаси», аз ин љумлаанд, ки дар худ мезони ваќт, меъёри умр ва фалсафаи њаётро љой додаанд. Шоир дар шеъри «Ваќт» оиди бешафќатї, беадолатї ва гузаронии ваќт мегўяд чунин тахайюлоти шоиронаи худро баён мекунад:

Ваќт бир њакам
У њеч кимсага
Туњмат ќилмайди.
Ваќт бир солик
У тўхталишни
Одат ќилмайди.
Ваќт бир ориф
У њеч кимсани
Ѓийбат ќилмайди.
Ваќт бир бўри
У њеч кимсага
Шафќат ќилмайди (3.18; 49).

Дар шеър шоир аз санъати ташбењ чунон истифода бурдааст, ки аз маҳорати баланди шоирии ў дарак медињад. Дар шеъри дигар шоир аз рамзњои хоса истифода бурда, истилоњњои тасаввуфиро истеъмол намуда, гузашта рафтани даврони шубоби умр ва аз пир шуданаш ба њайрат афтодани оинаро баён мекунад:

Њозирча ќаршингда

Маѓрур турибман.

Аммо

Бир куни келиб

Тош ќотиб ќоласан

Мени танимай… Ёњу!..

Ўшанда сендан

Кўзларимни олиб ќочади

Ажин босиб кетган ѓururим…

Эњ, кўзгу,

Дўстгинам Кўзгу! (3.18; 31)

Мебинем, ки аз шеърњои шоир донандаи хуби тасаввуф будани ў аён аст ва ин дар аксар шеърњои Љаъфари Муњаммад инъикос гардидааст.

Мазмунњои лаззати умр, бебозгаштии ваќту љавонї, зиндагї ва имтињонњои он дар ќисми зиёди ашъори шоир Норумурод Каримзода акс ёфтааст. Ин шоири пурдида ва таљрибадор, ки пастиву баландии зиндагї, шебу фарози њаётро бисёр дидааст, шеърњои зиёди худро дар ин мавзўъ навиштааст.

«Имтињони зиндагї», «Гузашт», «Зинда бод», «Нишоти зиндагї», «Авроќи шеъри мо», «Шукрона», «Дилро гудохтам», «То ба ќадрам мерасед», «Зиндагї» аз зумраи чунин шеърњои шоир мебошанд, ки дар худ аз шодиву нишот, ранљу озор, пастиву баландї, маънии умр, субњу шоми рўзгор, имтињонот, гаронбањоии ваќтро дар худ акс кунонидаанд:

Зиндагї! Ай мазњари мењру ситез,

Ай љањони мушкилу осони ман.

Ќањри худро ин ќадар бар ман марез,

Рў ба нестї меравад имкони ман…

…Зиндагї! Ай хонаи бахту умед,

Имтињонат гарчи сахт асту гарон.

Бо њама шўру шарар ої падид,

Бе ту маъни ку ба умри одамон? (3.9; 11)

Дар шеърњои ўзбекии шоир низ ифшои чунин мазмуну талќини ѓояњои шабењ ба назар мерасад:

Кетди бир… уч… беш… етти, билмадинг,

Ќайга учди, ќайга етди, билмадинг.

Шунчалар ѓафлатда ќолдингми юрак?

Ишќ бир келди-ю кетди… Билмадинг (3.18; 11).

Даъват ба одаму одамгарї, парвариши эњсоси инсонї ва инсонпарварї дар дили одамон, шиква аз ноодамињо ва дурият аз асли хеш мавзўи дигарест, ки хоси адабиёти ин давр мебошад.

Шоир Љаъфари Муњаммад низ дар як ќатор намунањои эљодии худ ба мавзўъњои дур шудани одамон аз одаму одамгарї, фитнаљўиву дурўягињои мардум, кўрдилии одамон, нест шудани мењру оќибат дар байни фардони љамъият ва њатто фарзандону волидон, мурољаиат мекунад. Мо дар ѓазалњои «Ташнаам, ташна, об мехоњам…», «Дар ин љамъи парешон мањфилорое намебинам…», «Зи печи гирдбоди давр мепечад нафас маро…», «Эй бода, зи ман мастї, ё ман зи ту маст имшаб…», дар шеърњои «Суол», «Марг», «Паси ин парда кї њаст?..», «Эй!», «Таљаллї», «Андар ин дунё…» «Ќасидаи инсон», ва дигар шеърњои шоир аз ин љумлаанд:

Зи ќазо нагашт бозаш, чу даре зи одамият,

Ѓалат аст љустан аз дил, асаре зи одамият.

Агараш ба Макка бурда, зи рањи Мадина орї,

Хари Исоро чи бошад, хабаре зи одамият?!... (3.17; 16)

Дар шеърњои ўзбекии шоир низ ин мавзўъњои љолибро бо рангу бўи тоза диданамон мумкин аст. Масалан ў мегўяд:

Жон не арзиркин фидо этмоќќа, жонондан сўра,

Бор, адо бўлмоќни ул шамъи шабистондан сўра,

Молу дунё ишќнинг ќаршисида ожизлигин,
Хоњласанг, бориб гадодан, хоњласанг, хондан сўра. (4.1)

Шоир бо як эњсоси баланд шеър мегўяд . Дар љараёни хондани ашъори шоир ба димоѓи мо таровати тасаввуф мезанад, ки аксари онњо мазмунњои ирфонї доранд ва ин андешањои шоир ва олим Љаъфари Муњаммад бо шеър ба таври бояду шояд омехта шудааст ва ба ќолаби худ афтодааст.

Чунин мазмунро дар чанде шеърњои шоири зуллисонайн Нормурод Каримзода диданамаон мумкин аст, ки шеъри «Даво мељўям» аз бемењрии одамон шиква намуда таъкид мекунад, ки ягон додрасе нест, ки дарди маро шунавад ва дар ин лањза, ёвар шавад:

Њайфи он умр, ки шуд сарфи њавову њавасе,
Љои гавњар чї суд аз ёфтани хору хасе.
Нолаам то ба фалак рафту даво мељўям,
Лек афсўс, ки н-омад мадад аз њељ касе… (3.9; 25)

Талќини чунин ѓояро, яъне одамонро ба њамдигарфањмї, ёвариву ёрмандї, дўстиву рафоқат даъват карданро дар аксар шеърњои шоир низ мебинем:

Одамийлик ўлса, жоним, дилда не ѓам бўлмагай,
Њурриятнинг боѓи кўркам, боди форам бўлмагай.
Ота-она хизматин ќилганда њар ким жондан,
Икки олам ичра њаргиз давлати кам бўлмагай…
…Мењрубонлик бу жањоннинг зийнатидир, эй рафиќ,
Њар киши њам эл аро њурматда одам бўлмагай…(3.10; 5)

Дар эљодиёти шоирон ѓайр аз ин мавзўъњо, ки мисолњо овардем боз мавзўъњои зебогињои табиат, дилангезии њодисањо ва унсурњои он, файзи фаслњо, эњтироми падару модар, омўзгор ва пайвандон, мактабхониву љавонї, ќадршиносї, дўстиву рафоќат, олами умеду орзуњои нављиб, андўхтани илму дониш, миллатдўстиву забондонї, ростиву росткорї, њазар аз

дурўғу тўњмат, дури номардиву фитнаљўї, худшиносиву худогогоњї, посдошт ва эњтироми ашхоси бузург ва ғайра дида мешаванд.

3.2 Масъалаи идомаи анъана ва падидањои нављўї дар эљодиёти адибони зуллисонайн

Дар замони истиќлол шоирони зуллисонайн чун идомадињандаи анъанаи ниёгон ба шоироне, ки дар ќарну солњои пеш ба ду забон эљод намудаанд, асарњо офариданд ва бо ин роњ пойдории равобити адабии тољик ва ўзбекро таъмин карданд. Шоирони зуллисонайни даврони истиќлол баробари идомаи анъана, дар ин љода, яъне дар гуфтани шеърњои ўзбекї нављўиву навпардозињо низ намуданд.

Гарчанд дар мавзўъњои деринаи адабиёт, аз љумлаи васфи ишќу муњаббати пок, муносибатњои байнињамдигарии инсонон, масъалаи ќазову ќадар, дўстиву рафоќати одамон, ќадрсозии љавониву умр, посдошти ќиммату ќадри волидону тавсифи табиати диловез ва дигар мавзўњо шеър гуфтанд, аммо фарќият низ ба назар мерасад.

Якум тафовуте, ки назаррас аст, масъалаи ваќту замон мебошад. Яъне шоирони ин ањд замони зиндагии худро тасвир намудаанд. Мо хоњем нахоњем аз шеърњои гуфтаи ин шоирон бўйи замоне, ки онњо зиндагонї намудаанд, ба димоғ мерасад. Яъне бўйи истиќлолият, бўйи шукронагї аз замон ва нафаси осоиштагиву озодї, ободиву фаровони димоғро атрогин мекунад. Боибораи дигар гўем, шеърї онњо шеъри даврони дигар аст ва инро хонанда бо хондани он шеърњо дарњол сарфањм меравад. Шоирони замони истиќлол ишќу муњаббате, ки дар ин замон буд, табиате, ки онњоро ињота намуда буд ва муносибатњои байнињамдигарии одамоне, ки мањз дар њамин даврон умр ба сар мебарад, тасвир мекунанд. Яъне мавзўъњои шеъри аз лињози њамин замон кушода дода шуда, аз онњои бўйи ин давр ба машом мезанад. Мо дар дохили шеърњои ин давринаи шоирони зуллисонайн на шикоят аз љабру зулми давлатро ва на шиква аз давлатдорону

сиёсатмадоронро мебинем, балки шукргузориро аз замони осоиштаву ором эњсос мекунем.

Масъалаи дуввум масъалаи образ мебошад. Образе, ки шоирони ањди истиќлол дар шеърњои худ меофаранд, аз образи шеърие, ки дар ашъори шоирони зуллисонайни солњои пешин ба назар мерасад тафовут дорад. Дуруст ин образи шоирон њам аз фироќи ёр ба шўр меояд, нола мекунад, навња мезанад ва ё аз муносибати душманона, даѓалонаи одамон, сатњан паст рафтани эњсосотњо чун дўстиву рафоќат, одаму одамгарї, ќадрдониву ќадршиносї лаб ба шиква мекушояд. Лекин дар баробари ин образи шоирони ин ањд одамест, ки дар асри XXI зиндагї намудааст. Одамест, ки дар асри тараќќиёти техникаву технология умр ба сар мебарад. Ў аз бисёр воќеаву њодисањо воќиф аст. Вай аллакай бо технологияњои навини замонавї, чун компютер, телефон ва намудњои дигари он ошно мебошад. Аллакай дар сари ин образ хаёлоти дигар, тасаввуроти дигар ва умуман тарзи зиндагонии дигар мебошад. Дар ин тафовути образњо низ масъалаи ваќту замон ба назар мерасад. Образи ин давррро боз масъалањои дигари замони худ ба шўр меорад. Шикоят аз нобаробарии одамон, паст рафтани дараљаи фитрати инсонњо, беэътибор гардидани одамон ба андўхтани илму дониш, хондани китобњои бадеї, нарасидани онњо ба ќадри умру ваќт, беэњтиромии онњоро нисбати падару модар мебинем. Дар шеърњои шоирони ин давр образи шеърї оиди масъалањои глобалии замон чун њифзи табиат, вайроншавии экология, компютершавии тамоми корњо ва ѓайраву ѓайра фикр мекунад, роњњои њалли онњоро меандешад. Масалан шоир Љаъфари Муњаммад, дар шеъри “Пайѓоме аз Бойсун” оиди вайронии обу њавои шањр, нотозагии он, аз њаёву ибо дур рафтани гулдухтарони шањрї њарф мезанад:

3-оѓўши Ту бозомадаму бўятро

Бо хеш ба ин шањри азим овардам.

Бар лола, ки бо бўйи ѓализ олудаст,

Ман аз ту тароватy шамим овардам.

Ман аз Ту ба ин шаҳри зимистонолуд,
Як буғча баҳори сабзфом овардам.
Бар манзари эҳсоси шимолифитрат,
Ман аз Ту ҷанубона паём овардам.
Ман аз талу теппаҳои Ту бар ин шаҳр
Як қиссаи пуршебу фароз овардам.
Аз духтараконни гулрухи чилкокул,
Як даста гули ишваю ноз овардам... (3.17; 43)

Достони “Оби Раҳмат”-и шоир Норумурод Каримзода низ чунин масъалаҳои экологиро фаро мегирад. Масалан шоир аз забони чашмаи Оби Раҳмат мегӯяд:

Пас аз чанде расид бар гӯш ногоҳ,
Фиғону нолаву фарёд, э воҳ!
Куҷо он давру даврони дилафрӯз?
Куҷо дарёдилони пандомӯз?.. (3.11; 10)

Образҳои шеърии шоирони ин давр бо муҳити зист, замони зист, ҷаҳонбиниву фикркунии худ, андешаву хулосаҳои худ оиди масъалаҳои гуногун аз образҳои шеърие, ки шоирони зуллисонайни аҳдҳои пешин офаридаанд, фарқият доранд.

Падидаи дигари навҷӯиро мо дар шакли шеър диданамон мумкин аст. Дуруст аст, ки шоирони ин аҳд дар жанрҳои суннатии ғазал, қасида, достон, мухаммас, маснавӣ, рубоӣ, дубайтӣ ва дигар намудҳои он дар ду забон шеър гуфтаанд ва анъанаи ниёгонро давом додаанд. Аммо шоирони зуллисонайни даврони истиқлол дар намуди шеъри нав низ шеърҳо офаридаанд, ки мо намунаҳои зиёди инро дар эҷодиёти шоир Ҷаъфари Муҳаммад ва аксар шоирони дигари зуллисонайн дида метавонем:

Сени севмоқ учун
Ўзимни севдим.
Энди қўрқаман

Сени ёмон кўриб ќолишдан...
Сени кўрмоќ учун
Ўзимни кўрдим.
Энди мени Худо асарсин
Сени яхши кўрмай ќолишдан... (3.18; 9)

Ќолабшиканї намудан ва ғунљондани маънову мазмун дар он аз шоир маҳорати баланд ва таљрибаи зиёд талаб мекунад, ки шоирони зуллисонайни ин аҳд аз ўҳдаи ин баромадаанд. Нављўиву наврпардозї ва идомаи анъана дар бобати забон ва услуби шоирон низ намоён мешавад, ки мо дар бахши оянда оиди ин масъала ҳарф мезанем.

3.3 Равияҳои асосї ва хусусиятҳои услубии эљодиёти адибони зуллисонайн

Ҳангоми мушоҳида ва таҳлили ашъори шоирони зуллисонайн дар эљодиёти онҳо равияҳои гуногун ба назар мерасад. Дар шеърҳои ўзбекии шоир Нормурод Каримзода бештар талќини мавзўъҳои иљтимоиро мебинем. Шоир аксар шеърҳои худро ба тавсифи ободиву пешрафтагии ин ё он гўшаи Ўзбекистон ё дар васфи шахси шинохтае, ё ки дар талќини љашнвораҳо гуфтааст. Адади шеърҳое, ки ба масъалаҳои ҳаёти, чун одаму одамгарї, некиву бадї, ќазову ќадар бахшида шудаанд, каманд. Дар шеърҳои Љаъфари Муҳаммад бошад чунин мавзўъҳо бештар ба назар мерасанд. Ў ҳаёти одам ва табиатро омезиш дода, онҳоро вобастаи ҳамдигар намуда, шеърҳои љолибу љаззоб гуфтааст. Аксари шеърҳои ўзбекии шоир ба шакли шеъри нав гуфта шудаанд ва дар онҳо фалсафаи ҳаёт ниҳон буда, мазмунҳои тоза ва тасвирҳои навин бештар дида мешаванд. Шоир суханбозиҳо мекунад ва аз тахайюлот бештар истифода мебарад. Шеърҳои ўро аз лиҳози шакл ба ду гурўҳ суннатї ва нав таќсим намуданамон мумкин.

Дар шеърњои шоирон аз лињози забон ва услубу истифодаи тасвирњо низ нављуйињо ба назар мерасад. Шоирони зуллисонайни давраи истиќлол кўшиш намудаанд, ки дар забони фањмо ва равон шеър гўянд. Мо дар шеърњои шоирони зуллисонайни ќарнњои пешин истифодаи калимањои зиёди туркї ва душворфањмро мебинем, аммо шоирони ањди истиќлол аз ин канорагирии намуда, дар забони оммафањм аз калимаву таркибњои содда истифода бурда, шеър гуфтаанд. Ба тариќи мисол намуна аз эљодиёти яке аз шоирони зуллисонайн Одинамуњаммад Маъдани Понѓозий, ки дар асри XVIII зиндагонї кардааст, оварданамон мумкин:

Бода тут, соќий, рањи майхона кўргузгил манга,

Барќи истиѓнойи ишрат ёна кўргузгил манга.

Чархдин ком истамак эрмас бани одамга ќурб,

Муттакойи ишќдин афсона кўргузгил манга.

То нузул ўлдим, ќадањдин дайр аро бўлдим хумор,

Соќиё, рањм айлагил, паймона кўргузгил манга. (2.13; 77)

Дар ѓазали мазкур истифода як ќатор калимањои фањмиданаш душворро чун "истиѓно", "ќурб", "нузул" ва ѓайраро диданамон мумкин аст, ки ба маънову мазмуни шеърро фањмидани хонанда мушкилињо ба миён меорад. Ашъори шоирони зуллисонайни даврони истиќлолро аз чунин мушкилињо орї гуфта метавонем, ки бо забони содаву фањмои ўзбекї гуфта шудаанд ва ин хусусият бештар хоси шеърњои ўзбекии онњо мебошад.

Шоирро лозим аст, ки ваќти шеър офаридан тахайюлоти шоиронаи худро кор бурда, дар истифода аз санъатњои маънавиву лафзї шеъри хуб ва баландмазмун офарад. Шеъре, ки дар он тахайюлот њаст ва аз санъатњои бадеї дар мавриди худ истифода шудааст, соњиби эътироф хоњад шуд. Мо дар эљодиёти шоирони зуллисонайн чунин шеърњоро бисёр мебинем, ки дар ду забон гуфта шудаанд. Масалан Нормурод Каримзода шеъреро ба таври саволу љавоб дар асоси њамин санъати бадеї гуфтааст:

Эй хуш он лаҳза, ки дар сӯҳбати ҷонон бигузашт,

Соате даври висол омаду ҳиҷрон бигузашт.

Гуфтам: “Аз ҳоли ғарибон ба ту ҳарфе гӯям?”

Гуфт: “Ин қиссаи ҳолест, ки аз ҷон бигузашт”.

Гуфтам: “Эй моҳлиқо, боре ба фарёдам рас”,

Гуфт: “Афсӯс, ки қадри маҳи тобон бигузашт”... (3.7; 25)

Ё дар шеъри дигар дар асоси ҳамин санъат мегӯяд:

Гуфтам, ки “биё, ҷон ту дар дидаву дил”,

Гуфто: “зи азал дидаву дил ҷои халил”.

Гуфтам, ки “нишоту ғусса оинаи ҳаёт”,

Гуфто, ки “нишони ҳастӣ бувад гулу гил”... (3.9; 64)

Мебинем, ки шоир сӯҳбати байниҳамдигарии ошиқи парешону озурдахотир ва маъшуқаи калондимоғу мағрурро дар асоси санъати саволу ҷавоб ва овардани ташбеҳҳои муносибу маҷозу киноя ҷаззобу шавқовар баён намудааст. Шоир дар достони “Оби Раҳмат”-и худ низ ба забон ва услуби шеър эътибор дода, аз санъатҳои бадеӣ фаровон истифода бурдааст. Шоир тавассути ин достон ба баъзе масъалаҳои ҳифзи табиат ва эътибор ба тозагии гирду атроф муроҷиат намудааст:

Куҷо шуд файзи фасли навбаҳорон?

Куҷо шуд хониши мурғони хушхон?

Куҷо шуд он сафову покии ман?

Чӣ шуд оби ширин, нӯшокии ман? (3.11; 10)

Дар шеъри Ҷаъфари Муҳаммад низ чунин шеърҳо, ки бо маънои баланду хаёлоти бузург гуфта шудаанд ва аз худ бӯйи ниёгону замони истиқлолро меоранд, зиёданд. “Дарду ранҷи худшиносӣ ба қаҳрамони лирикии шоири мо ҳаловат ва лаззати ватандорӣ мебахшад. Дар ин ҳол қаҳрамони лирикии шоир одами ин замон – муосири мост, ки бо паёми ошиқона ва орифона зуҳур кардааст. Ва дар ҳамин гуна шеърҳо Ҷаъфар бо

таъйид ва таъкиди маънавиёти ирфонї роњро то кўйи Адолат ва Одамият, то ба шањри нуру сафою осоиш барои хонандаи имрўз кўтоњ мекунад. Ва дар ин боб назараш нав, андешааш тоза ва гуфтањояш ба гуфтањои касе монанд намешавад"(3.17; 9), - мегўяд доктори фанњои филологї Љумъаќул Њамроев. Чунончи, дар шеъри "Худсўз"-и шоир эњсосоти миллатдўстии ў бо як хосагї дар асоси санъатњои бадеї љозибу љолиб баён мегардад:

Шамъ –

Миллати худсўзи мост.

Хешро месўзад андар коми шаб,

Рўшної медињад бар хонаи бегонагон. (3.17; 63)

Ё худ дар шеъри "Чистии "дўстї" дўстиву рафоќатро, ки муносибати дараљаи олии байнињамдигарии инсонњо мебошад бо як мањорати хоса ва хаёлоти шоирона, аз маљозу истиораву ташбењу дигар санъатњои бадеї истифода бурда, шарњ медињад:

Дўстї рози Худост.

Розро бар зани њамсоя забонзад накунем.

Розро, машѓалаи деву љину дад накунем!

Дўсти духтараки бокираест.

Бикрро, то ба дари маљлиси ишрат набарем,

Барраро, то ба дами гурги њамоќат набарем... (3.17; 21)

Шоирон дар шеърњои ўзбекии худ низ аз санъатњои бадеї дар љои худ, лањзаи лозима, бамаврид истифода мебаранд. Масалан Љаъфари Муњаммад истиеъдоду ќобилияти одамро ба фарзанд ташбењ дода мегўяд:

Болангга ўхшайди истеъдод,

Дарбадар юрмасин,

Кўр-кар юрмасин!

Болангга ўхшайди истеъдод,

Яланѓоч юрмасин,

Ё оч ќолмасин!...

...Болангга ўхшайди истеъдод,

Болангни авайла,

Болангни асра... (3.18; 53)

Шоирони ин аҳд кўшиш намудаанд, ки дар шакли шеъри нав шеърҳо офаранд ва адабиётро пеш баранд.

3.4 Хусусиятҳои жанрии ашъори шоирони зуллисонайн

Ҳангоми таҳлилу тадқиқи ашъори шоирони зуллисонайн аз ҷиҳати жанрӣ шоҳиди он мегардем, ки шоирон қариб дар тамоми жанрҳо шеър гуфтаанд, ки ғазал, қасида, достон, мухаммас, рубоӣ, дубайтӣ, фард, байт, катиба ва ғайраҳо аз ин ҷумлаанд.

Жанри ғазал аз жанрҳои мустаъмалест, ки шоирони ин аҳд дар ин жанр ба таври бояду шояд эҷод намудаанд. Гарчанд жанри ғазал дар эҷодиёти онҳо дар қолаби суннатӣ намоён мешавад, яъне дар он комилан ба вазни арўз риоя карда шудааст, аз лиҳози мавзўъ ва мазмун тоза аст. Шоир Ҷаъфари Муҳаммад дар ғазалиёти худ мавзўъҳои гуногунро талқин намуда, ғайр аз муроҷиат ба мавзўи азалии ишқ дар онҳо боз дигар мазмунҳоро чун дўстиву рафоқат, умру зиндагӣ, некиву бадӣ, эҳтирому иззати волидон, посдошти қадри одамро ифшо мекунад. Шоир ба ғазалнависии худ ишора намуда, дар яке аз ғазалҳояш мегўяд:

Ғазале суруда рафтам зи дараш, ки беамон аст,

Пайи ҷустуҷўи ёре, ки ҳабибу хушзабон аст.

Ғазале суруда рафтам зи ҷаҳони сарду қозиб,

Ба ҷаҳони безимистон, ки на фанду на гумон аст… (3.20; 66)

Ёки:

Қасдам набуда гар дар дарраҳо ғизол,

Дар бешаи ғазал сайёд будаам (3.19; 68).

Оиди хусусияти фардии ғазалиёти Ҷаъфар олими шарқшинос ва тарҷимон Шокирҷон Олимов фикрҳои ҷолибро баён намудааст, ки ҳақ ба

љониби ўст: “Яке аз вижагињои муњим ва мушаххас дар ѓазалњои ин шоири форсигўи ўзбекистонї аз ѓазалњои шоирони дигар, тозагї ба шакли модернизм мебошад, ки ба сабки ѓазал дохил карда шудааст” (2.26; 6-7).

Дарњаќиќат дар аксари ѓазалиёти шоир мо ин хусусиятро мебинем:

Як боѓ рангу бў пазмон туро. Ва ман...
Як села орзў пазмон туро. Ва ман...
Як сина изтироб, як себ ишќи ноб,
Як гўша љустуљў пазмон туро. Ва ман...(4.5)

Ин гуна рафторро дар ѓазали дигари шоир низ диданамон мумкин аст:

Равзан. Нигоњ. Занги дар. Ойина. Себ. Гул.
Оѓўш. Бўса. Чашми тар. Ойина. Себ. Гул.
Лабханд. Ларза. Даст. Њино. Изтироби сурх.
Аз нўги по ба фарќи сар. Ойина. Себ. Гул(3.20; 89).

Муњаќиќ Шокирљон Олимов дар маќолаи худ “Ишќ ва њаёт куйчиси” (“Сарояндаи ишќ ва њаёт”) ѓазалиёти ўзбекии шоир Љаъфари Муњаммадро тањлил намуда мегўяд: “Гарчи зуллисонайн шоир Љаъфар Муњаммад Термизийнинг форс-тожик ва ўзбек тилларидаги ижодида шакл, мазмун ва мавзулар муштараклиги кузатилсада, унинг ўзбекча шеърлари ўзининг алоњида ва бетакрор хусусиятлари билан ажралиб туради. Жумладан, агар шоирнинг ўзбек тилида битилган ѓазалларида классик ва замонавий ѓазалчилик анъаналарини мувофиќлаштиришга, шу орќали аруз вазни ќоидаларига ќатъий риоя ќилинадиган классик ѓазалчилик анъаналарини бузмасдан туриб, уларга замонавий руњ ва кўриниш баѓишлашга уриниш кузатилса, унинг туроќ вазнида ёки эркин услубда битилган ўзбекча шеълари ўзининг гўзал ички олами ёки ирфоний руњияти билан ажралиб туради”(4.5).

Агар мо ба ѓазалњои ўзбекии шоир љиддан ањамият дињем дурустии ин фикрњоро баррасї мекунем:

Њар кишиким ул париваш зулфини ёд айлагай

Аќлу иймон тоѓини бир пасда барбод айлагай.

Бир хиром этса агар ул сарвќомат боѓ аро,

Юз ќиёматни санавбарларга бунёд айлагай…(3.18; 8)

Аксарият ѓазалњои шоир дорои чунин маъно ва мазмунњои чуќуранд, ки ѓазалњои «Машрабо», «Бир хиром этса…», «Румиёна», «Севмасам», «Соѓиниш», «Ул ќалам ќошим», «Сени севдим», «Тонг отмади», «Сен ќайдасан, мен ќайдаман?»ва ѓайра аз ин љумлаанд.

Ѓазалиёти шоир Нормурод Каримзода низ дар мавзўъњои гуногун гуфта шудаанд ва аз лињози мавзўъ гарчанд суннатианд, дар онњо рўњияи замонавиро, тасвирњои навину образњоро дар ќиёфаи нав дида метавонем.

Жанри дигаре, ки дар адабиёти замони истиќлол мустаъмал буд, ќасида аст. Нормурод Каримзода дар эљодиёти худ ба ин жанр эътибори алоњида додаст. Дар ашъори тољикї ва ўзбекии ў адади ќасидањо зиёданд. Ќасидањои мадњиявии «Ќасидаи сулњу озодї», «Ба љашни фархундаи Самарќанд» ќасидањо дар васфи устоди шоирон Абўабдуллоњи Рўдакї, муњаќиќи адабиётшинос Садри Саъдиев, нависанда Болта Ортиќзода, донишманди адабиётшинос Аслиддин Ќамарзода, сарояндаи халќии Осиё Љўрабек Муродов, шоир Ориф Гулхании Самарќандї, Шоири њаллоќу ватандўст Њабиб Юсуфї, муњаќиќиќ Абдукарим Ѓанизода, Тиллољон Носирова, Муќимљон Гулханї ва чанд марди зиёї, марсияњои ба падараш шодравон Карим Исмоилов, бародараш Њабиб Мањидов, Фотима Исматова, Шодмон Хайруллоев, Абдуњафиз Њалимов, Рањматулло Бањриев шоири бузурги тољик Лоиќ Шералї, ќасидањои њолияи «Байтњои сипос», «Шукрона» ва ѓайра аз ин љумлаанд, ки муносибати шоирро нисбати шахсони бузург ва симоњои таърихии онњо намоён мекунад. Шоир дар сўгвории шодравон Лоиќ Шералї мегўяд:

Боз як соњибсухан бигзашт, рафт,

Андалебе аз чаман бигзашт, рафт.

Шамси тобон гашат дар базми адаб,

Садри маҳфил, анҷуман бигзашт, рафт… (3.9; 128)

Чунин ќасидаҳоро дар ашъори ўзбекии шоир низ диданамон мумкин аст, ки ќасидаҳои «Истиќлол ғояси», «Оќдарё ќасидаси», «Иштихон ќасидаси», «Нуронийлар ќасидаси» ва чанд ќасидаи давр васфи шахсони шинохтаи миллату давлат гуфтаи шоир аз ин ҷумлаанд. Ў дар як ќасидаи худ шоири бузурги ўзбек Ойбекро мадҳ намуда мегўяд:

…Замоннинг дардига малҳамсан ҳамон,

Одамлар ўтмишин акси «Ќутлуғ ќон».

Йигит-ќиз – ёшларнинг буюк адиби,

Беќиёс олиму академик, шон… (3.10; 25)

Шоир Ҷаъфар Муҳаммад, ҳам ќариб дар тамоми намуди жанрҳо истеъдоди шоирии худро санҷидааст, ќасидаҳо низ дорад. Дар байни онҳо «Ќасидаи инсон», ки дар пайравии ќасидаи «Инсон»-и шоири шинохтаи ўзбек Эркин Воҳидов гуфта шудааст, маъно ва мазмуни баландро соҳиб аст:

Ман кистам? Ман чистам? Як одамам ё оламе?

Гаҳ ҳастаму гаҳ нестам дар оламе чун Одаме!

Ман заррае аз оламам, ё олам аз Ман заррааст?

Ман як нафас аз Ваќт ё Ваќт аст аз Ман як даме?...

…Дар размгоҳи аќлу дил, аз боду оташ, обу гил,

Ҳар лаҳза созам хешро, ҳар лаҳза дигар одаме! (3.17; 142)

Жанри мухаммас низ дар адабиёти ин давр мустаъмал буда, дар эҷодиёти шоирони зуллисонайн ва шоироне, ки танҳо ба забони тоҷикӣ шеър мегуфтанд ба таври фаровон дида мешаванд. Шоирон Нормурод Каримзода ва Ҷаъфар Муҳаммад ба ғазалҳои теъдоди зиёди шоирон чун Низомии Ганҷавӣ, Фаридаддини Аттор, Ҳасани Деҳлавӣ, Камоли Хўҷандӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Соиб, Ќосими Анвор, Бадриддин Ҳилолӣ, Сайидои Насафӣ, Абдураҳмони Мушфиќӣ, Тамҳид ва шоирони дигар мухаммасҳо гуфтаанд. Шоир Нормурод Каримзода дар маҷмуаи «Меҳрнома» бар ғазали Соиб, ки бо матлаи «Имрўз

ќадри нуќтаи мавзун намондааст…» оғоз мешавад, мухаммас навиштааст, ки аз мањорати баланди шоирии эљодкор дарак медињад:

Ишќе чу ишќи Лайливу Маљнун намондааст,

Сўзу гудоз дар бари њомун намондааст.

Рањме ба њоли ошиќи мањзун намондааст,

«Имрўз ќадри нуќтаи мавзун намондааст,

Инсоф дар ќаламрави гардун намондааст»...(3.7; 40)

Жанрњои рубої, дубайтї, катиба дар адабиёти тољикии давраи истиќлол ќариб дар эљодиёти аксари шоирон дида мешавад. Дар эљодиёти ин ду шоири зуллисонайн, ки мо оиди эљодиёти онњо њарф мезанем, гуфтан мумкин аст, ки рубоиву дубайтињо мавќеи арзандаро сазоворанд. Дар маљмўаи «Мењрнома»-и Нормурод Каримзода бахши алоњидаи «Рубои ва дубайтињо», маљмўаи «Гулшани роз» саросар аз рубої, дубайтї, катиба ва суханреза, дар «Насими фарањбахш» бахши «Гулшани маънї» аз рубоиёт, бахши «Чор чамани ишќ» аз дубайтињо бахши «Ќабр ва ќадр» аз катибањо ва бахши «Муғљаи андешањо» аз суханрезањо иборат аст.

Дар маљмўањо шеърии Љаъфари Муњаммад низ чунин бахшњои алоњидаи рубоиёт, аз љумла дар маљмўаи «Таљаллї» бахши «Рубоињо», «Эй ќавми назар, куљо шуда бинойет?» (Дар њавои рубоиёти мардумї), дар бахши «Абрўи дубайти» дубайтињо, дар бахши «Фардгард» фардњо оварда шудаанд. Вале њангоми тањлили ашъори ўзбекии шоирон шоњиди он гардидем, ки дар шеърияти ба забони ўзбекї навиштаашон рубоиёту дубайтї ва катибаву суханреза ќариб ба назар намерасанд.

Њамин тариќ адабиёти дузабонаи давраи истиќлол сањифаи навест дар адабиёти тољику ўзбек, ки бо саъю њаракати шоирони зиёд дар њавзањои гуногуни адабї ташаккул ёфт, уствор гардид ва пеш рафт.

ХУЛОСА

Дар асоси мушоњидањо, тањлилу тадќиќ ва мутолиаи китобњои илмї. адабиётњо, китобњои дарсиву асарњои шоиру адибони даврони истиќлол ба назар мерасад, ки ќисме аз эљодкорони ин давра ба ду забон – тољикї ва ўзбекї баробар эљод намуда, зуллисонайн њастанд.

Онњо дар як шароити хуб, ки дар саразамин истиќлолият њукмрон аст, оиди бурдбохтњо ва равнаќу нумўъи кишвар њарф мезаданд ва дар ин бобат эљод менамоянд. Аз ин љост, ки дар эљодиёти аксари онњо мавзўъ ва мундариља ба њамдигар наздику монанд ва муштарак ба назар бармехўранд.

Бо шарофати истиќлоли ватанамон Ўзбекистон, эътибор ба арзишњои миллии мардумї афзуд ва бо маќсади дар рўњияи љавонони имрўза ташаккул додани нигоњњо ба ѓояњои истиќлоли миллї, барои омўхтани њаёт ва эљодиёти аксар намояндагони шинохтаи адабиёт, ки дар ин роњ мењнатњои зиёд намудаанд ва омўзиши масъалањои мухталифи адабї дар даврањои гуногун давраи нав оѓоз гардид.

Њангоми тањияи барномањои таълимї ва китобњои дарсї, чї барои мактабњои олї ва чи барои мактабњои таълими њамагонї, ки дар асоси «Стандарти давлатии таълим» ва дигар њуљљатњои расмї созмон дода мешаванд, бевосита ба пањлўњои њаёт ва эљодиёти намояндагони адабиёти даврони истиќлол эътибор дода мешавад. Дар љараёни таълифи авлоди нави китобњои дарсї аз адабиёт низ муаллифон ин масъаларо ба эътибор гирифтаанд.

Мувофиќи барнома дар китоби дарсии «Гулистони адаб», ки аз љониби устоди Донишгоњи Давлатии Самарќанд Аслиддин Ќамарзода нашр шудааст, баробари омўхтани њаёт ва эљодиёти шоиру нависандагони тољики Ўзбекистон, ба эљодиёти адибони даврони истиќлол низ эътибор дода шудааст.

Аз ин љост, ки таълими њаёт ва фаъолияти эљодии адибон ва шоирони ин давра барои омўзгорон то андозае мавзўи нав ба назар мерасад. Бинобар ин омўзондани ин мавзўъ аз омўзгор мањорати хосса ва таљрибаи зиёду љустуљў талаб мекунад.

Мо њангоми тањияи диссертатсияи мазкур адабиёти гуногуни илмиву дарсиро аз назар гузаронидем ва ба хулосае омедем, ки омўхтани эљодиёти адибони зуллисонайни замони истиќлол барои мактабиёни тољик ва ўзбек зарур буда, онњо бо ин роњ нисбат ба ѓояњои истиќлоли миллї, дўстиву рафоќати халќњои тољику ўзбек таваљљўњ пайдо менамоянд, тафаккури миллии онњо ташаккул ёфта, нисбати Модар –Ватан эњсоси мењру муњаббаташон афзун мешавад.

Мо дар љараёни тањияи рисола асосан ба зиндагинома ва пањлўњои эљодиёти шоирони дузабонаи даврони истиќлол Нормурод Каримзода ва Љаъфари Муњаммад бештар таваќќуф намудем. Зеро аз бисёр љињат фаъолияти эљоди бадеии онњо бо њам наздиканд ва монандињои зиёде дошта, аз бењтарин шоирони дузабонаи имрўзаи ватанамон мебошанд.

Дар асоси гуфтањои дар бобњои пешина баёнкарда ба хулосањои зерин омадан мумкин аст:

1. Муносибатњои таърихии халќњои тољик ва ўзбек, робитањои фарњангию адабии ин ду халќ ба инкишофи адабиёти тољик ва ўзбек, бунёди адабиёти дузабона – зуллисонайн аз омилњои асосї ба шумор рафтанд, ки то чи андоза ба таърихи гузашта реша давондан ва ќадимї будани

дўстии халќњои Осиёи Миёна, хусусан дўстии тољикон ва ўзбеконро бо баъзе далелњо аз таърихи муносибатњои адабии тољикон ва ўзбекон нишон додан мумкин аст. Дар ин хусус гуфтањои Садриддин Айнї, оиди он, ки «Навої, Турдї, Муќимї, Фурќат ва бисёр шоирони ўзбек забони тољикиро хеле хуб медонистанд ва дар забони тољикї низ шеърњои хеле дилкашу зебо гуфтаанд», љолиби таваљљўњ аст.

Гуфтањои ин адиб ва донишманди маъруф тамоман дуруст мебошад ва таърихи пур аз њодисоти Осиёи Миёна ин суханони ўро таъкиду тасдиќ мекунад. Њатто аз замонњои дур сухан наронда, дар асоси баъзе мисолњои равшан аз таърихи муносибатњои дутарафаи мадании халќњои тољику ўзбек дар давраи истиќлолият фањмидан мумкин аст, ки дар рисолаи мазкур мо дар ин хусус ба ќадри имкон сухан рондем.

2. Анъанаи зуллисонайн дар таърихи адабиёти Шарќ ќадимї буда, аввалин шоирони дузабонаи форс–тољик асарњояшонро ба дарию арабї навиштаанд. Бинобар ин, маъмулан адибонеро зуллисонайн меномиданд, ки осорашонро мањз ба форсию арабї навиштаанд.

Лекин дар асрњои минбаъда, махсусан баъди асри XIV-XV, адибоне пайдо шуданд, ки на фаќат ба форсию арабї балки ба тољикиву туркї низ шеър суруданд.

3. Хусусияти назарраси адабиёти асри XV-и Осиёи Марказї дузабонагї (зуллисонайнї) мебошад, ки он ба адибони зиёди ин давр тааллуќ дорад. Вобаста ба мањалли зиндагї ва муњити эљоди ањли ќалам ин хусусият шакли тазоњури хос пайдо мекард. Шоирони зуллисонайн дар Мовароуннањру Хуросон ба тољикию ўзбекї, дар Озарбойљон ба форсию озарї, дар Рум ба форсию туркї, дар Њинд ба тољикию њиндї асарњо менавиштанд.

4. Анъанаи зуллисонайн – дузабонагї яке аз хусусиятњои ба худ хоси адабиётњои тољику ўзбек дар даврони истиќлолият ба шумор меравад.

Ин давраи инкишофи адабиёт дар Ўзбекистон, чун давраи навини адабиёт ном бурда мешавад.

5. Дар китобњои шоирони зуллисонайни даврони истиќлол инъикоси мавзўъњои ахлоќї –тарбиявї, ватандўстиву инсонпарварї ва амсоли ин мавзўъњое, ки ба тарбияи хуби насли наврас нигаронида шудааст, зиёданд. Онњо инчунин тањти таъсири эљодиёти адибони пешќадами љањон шеъру њикояњои хусусияти тарбиявї-ахлоќї дошта низ менавиштанд, ки ќисми зиёди онњо дар китобњояшон чоп гардидаанд.

6. Хизмати ин тоифа адибу шоирони зуллисонайн дар ташаккул ва рушду камоли муносибатњои дўстона ва алоќањои адабиву фарњангии ду халќ баѓоят калон буд, ки дар ин хусус мо дар боби дуввуми рисолаи мазкур таваќќуф карда гузаштем.

7. Тањлили мухтасари забону сабки баёни ашъори шоирони дузабонаи ањди истиќлол нишон медињад, ки хизмати онњо дар кори содда намудани забону услуби ифода хеле калон аст ва онњо вобаста ба дараљаи љамъиятфањмї ва мувофиќан ба инкишофи афкори маънавии давру замони худ мавќеи љамъиятии забон, маќоми онро дар худшиносии мардум, ќудрату тавоноии суханро дар эљоди асари бадеї дуруст фањмидаанд.

8. Мо масъалањои идомаи анъана ва падидањои нављўи дар ин равия, хусусиятњои жанрии ашъори шоирони зуллисонайн, доираи мавзўъ, хусусиятњои ѓоявию бадеии эљодиёти онњоро мухтасар муайян намудем.

9. Омўхтани таърихи тањаввули адабиёти даврони мустаќилї ва равобиту њамбастагии халќњои тољик ва ўзбек дар партави зуллиснайнї яке аз вазифањои муњими илми адабиётшиносии имрўза ба шумор меравад.

10. Маводи љамъовардашуда ва хулосањои мо аз рўи ин рисола дар навиштани китобњои дарсии таърихи адабиёти тољику ўзбек ва робитањои фарњангию адабии њар ду халќ њамчун маводи зарурї хизмат хоњад кард.

11. Тањияи рисолањои илмї, дар шакли рисолањои хатмї, диссертатсияњои магистрї ва номзадї дар мавзўъњои анъанањои

зуллисонайн, санъати шеърии муламмаъ, забон ва услуби ашъори адибони дузабона ва ғайра низ дар назар дошта шудааст. Инчунин таълифи китобҳои дарсӣ ва маълумаҳои таълимӣ доир ба таърихи адабиёти тоҷик ва ўзбек барои мактабҳои таълими ҳамагонӣ, литсей, коллеҷ ва донишкадаҳои олии Ўзбекистон ва таҳияи маълумаҳои дастьамъї барои мухлисони адабиёти ҳар ду халқ ҳамчун маводи дўстиву равобити таърихи халқҳои тоҷику ўзбек хизмат мекунад.

Маводи диссертатсия дар таҳияи китобҳои дарсиву таълимӣ доир ба таърихи адабиёти тоҷик ва ўзбек, таърихи журналистика ва ғайра истифода бурда мешавад.

ФЕЊРИСТИ АДАБИЁТ

I. Адабиётњои зарурии сиёсї

1.1 Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсаѓасида. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. 329 сањ.

1.2 Каримов И. А. Маънавияти воло - нерўи маѓлубнопазир (Баёни мухтасар). – Тошканд: Маънавият, 2008. 80 са њ.

1.3 Каримов И. А. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009.

1.4 Ўзбекистон Республикаси Халќ таълими вазирлигининг Ахборотномаси, 1-махсус сон. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти ва ўќув дастури, Она тили. Адабиёт. – Тошкент: Шарќ, 1999, 302 сањ.

II. Адабиёти илмї ва услубї

2.1 Абдуллаев В. Алишер Навоий Самарќандда. – Тошкент: Ўзбекистон, 1967. 36 сањифа.

2.2 Абдуллаев В., Валихўжаев Б. Мирий ва унинг замондошлари, Тошкент, «Фан» нашриёти, 1977. 132 сањифа.

2.3 Айний Садриддин. Асарлар, саккиз томлик. Саккизинчи том. – Тошкент: Ѓафур Ѓулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, , 1967, 420 сањифа.

2.4 Атобуллоев С. Саидризо Ализода. – Душанбе: Ирфон, 1976. 48 сањифа.

2.5 Барномаи адабиёти тољик барои синфњои X-XI (Тартибдињанда: Аслиддин Ќамарзода). – Тошканд: Зиё чашмаси, 2005. 32 сањифа.

2.6 Болтабоев Њамидулла. Фитрат ва жадидчилик. Илмиий-танќидий маќолалар. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007, 286 сањифа.

2.7 Брагинский И.С. Њаёт ва эљодиёти Садриддин Айнї. - Душанбе: Ирфон, 1968. 194 сањифа.

2.8 Вадуд Мањмудї. Муаллим Абдуќодир Шакурї. Ќиссаи њуљљатї. Журнали «Садои Шарќ», 1990, № 8, сањифаи 3-41.

2.9 Валихољаев Б., Воњидов Р. Муњаќќиќи бузурги ду адабиёт. - Душанбе: Ирфон,1978, 60 сањифа.

2.10 Валихўжаев Б. Ўзбек адабиёти тарихи (XV асрнинг иккинчи ярми), 1-ќисм. – Самарќанд: 2002, 152 сањифа.

2.11 Ѓаниев А. Садриддин Айнийнинг педагогик фаолияти. - Тошкент: Ўќитувчи, 1965, 80 сањифа.

2.12 Дўсти мо, бародари мо. Рўзњои адабиёт ва санъти Тољикистон дар Ўзбекистон. – Тошкент: Нашриёти адабиёти бадеї ва санъти ба номи Ѓафур Ѓулом, 1981. 168 сањифа.

2.13 Исомиддинов Ф. Мирзоев Ж. Зуллисонайн адиблар. - Тошкент: Истиќлол нур», 2013. – 136 бет.

2.14 Жалолов Т. Ўзбек шоиралари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1963, 320 сањифа.

2.15 Ќамарзода А., Ќудратуллоев Њ., Ќамарова У., Адабиёт, Китоби дарсї барои синфњои 11-уми мактабњои тањсили њамагонї. – Тошканд: Ўзбекистон, 2005, 368 сањифа.

2.16 Ќамарзода А. Гулистони адаб. – Тошканд: Шарќ, 2007. 686 сањифа.

2.17 Ќамарзода А. Таронањои Самарќанд. – Тошканд: Муњаррир, 2013, 600 сањ.

2.18 Ќосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У., Ризаев Ш., Ањмедов С.. Миллий уйғониш даври адабиёти. - Тошкент: 2007, 462 сањифаи.
2.19 Маънавият юлдузлари (Марказий осиёлик машњур сиймолар, алломалар, адиблар). – Тошкент: Абдулло Ќодирий номидаги халќ мероси нашриёти, 2001, 408 сањ.
2.20 Маъсумї Н. Асарњои мунтахаб. Љилди II. Забоншиносї. - Душанбе: Ирфон, 1980. 350 сањифа.
2.21 Масъалањои филология (Материалњои анљумани илмї, ки ба 75-солагии зодрўзи доктори фанњои филологї, профессор Насриддин Олимович Шаропов бахшида шудааст). - Самарќанд, 2003, 160 сањ.
2.22 Мирзоев Абдулѓанї. Алишер Навої ва Абдурањмони Љомї. – Душанбе: Ирфон, , 1968. 64 сањ + 40 сањифа.
2.23 Мирзозода Х. Адабиёт аз нуќтаи назари њаёт. – Душанбе: Ирфон, 1973. 272 сањифа.
2.24 Мирзозода Х. Афкори рангин. – Душанбе: Ирфон, 1982. 320 сањифа.
2.25 Олимов Ш. Икки тил куйчиси. // "Жањон адабиёти" журнали. 2011 йил, декабр, №12 (175), 145-147 3 бет.
2.26 Олимов Ш. Ќалби ошиќи ишќ // рўзномаи "Ховар". № 21 (103) 2013. 16-30 ноябри соли 2013. сањ. 6-7.
2.27 Раджабов З. О дружбе таджикского и узбекского народов. – Душанбе: Дониш, , 1968. 24 сањифа.
2.28 Раљабов З. Аз таърихи афкори љамъиятї - сиёсии халќи тољик дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX. - Душанбе: НашдавТољ, 1959. 446 сањифа.
2.29 Сабзаев С. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар. - Душанбе: Маориф, 1991, 80 сањифа.

2.30 Садриддин Айнийнинг адабий ижоди (республика илмий анжумани материаллари). - Самарќанд, 2003. 196 сањифа.
2.31 Сайфуллоев Атахон. Мактаби Айнї. – Душанбе: Ирфон, 1978, 348 сањифа.
2.32 Самадов А. Ўзбек-тожик адабиёти: ўзаро алоќалар, ўзаро таъсир. - Тошкент: Ўзбекистон, 1990. 64 сањифа.
2.33 Самадов А. Пайвандњои дўстї ва адабї (Раобити адабии халќњои тољик ва ўзбек дар оинаи таърих). Монография. – Тошканд: Муњаррир, 2012. – 200 сањифа.
2.34 Самадов А. Армуѓони Љавдат. (Рисола ва намунаи ашъор). - Тошканд: Муњаррир, 2012. 108 сањифа.
2.35 Сарводаи Сурхон: (Намунаи ашъори шоирони њавзаи адабии Сурхондарё)/Нашрга тайёрловчилар: О. Давлатов, Х. Саъдуллоњ. – Тошканд: Тамаддун, 2011. 224 сањифа.
2.36 Сафарзода Њабиб. Форсисароёни Ўзбекистон. – Тењрон: Ал-Њудо, 1388/2009. 232-сањифа.
2.37 Саъдиев С., Самадов А. Китоби дарсї барои синфњои 10-уми мактабњои тањсили њамагонї. – Тошканд: Ўзбекистон, 2005. 248 сањифа.
2.38 Саъдиев С. Самарќанд адабий муњити таърих кўзгусида.- Тошкент: Фан, 2009.
2.39 Ўзбекистон миллий энсиклопедияси. IV жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энсклопедияси, 2002.
2.40 Холиёров Х. Садриддин Айний- зуллисонайн адиб. Дар китоби «Садриддин Айнийнинг адабий ижоди». - Самарќанд, 2003.
2.41 Њалимов С. XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг бошларида ўзбек ва тожик адабий алоќалари: Самарќанд, 1978. 82 сањифа.

2.42 Њамроев Љ. Адабиёт: Китоби дарсї барои синфњои 9-уми мактабњои тањсили њамагонї. – Тошканд: Ўзбекистон, 2006. 364 сањ.

2.43 Њодизода Расул. Адабиёти тољик дар нимаи дуввуми асри XIX. – Душанбе: Дониш, 1968. 296 сањифа.

2.44 Шодиев Э. Хужанд шоирлари ва ўзбек адабиёти. – Душанбе: Ирфон, 1986.160 сањифа.

2.45 Шодиев Э. Алишер Навоий ва форс тожик адиблари. – Тошкент: Ўќитувчи, 1989. 112 бет.

2.46 Шодиќулов Њ., Давронов А. Пайвандњои адабии халќи тољик. – Душанбе: Дониш, 2003, 124 сањифа.

2.47 Шукуров М. Зиндагиномаи Аљзї. - «Садои Шарќ», № 2 1992, сањифаи 123-128.

2.48 Энсклопедияи советии тољик. Љилди II. – Душанбе: “Сарредаксияи илмии энсклопедияи советии тољик”, 1980.

2.49 Энсклопедияи адабиёт ва санъати тољик. Љилди I. – Душанбе: “Сарредаксияи илмии энсклопедияи советии тољик”, 1989.

III . Адабиёти бадеї

3.1 Абдурањмони Љомї, Асарњо дар 8 љилд, љилди 2. – Душанбе: Ирфон, 1987. 576 сањифа.

3.2 Айнї Садриддин - Куллиёт дар 15 љилд, љилди 1. - Душанбе: НашдавТољ, 1958. 346 сањифа.

3.3 Айнї Садриддин. Мухтасари тарљумаи њоли худам. Куллиёт. Љилди 1. - Душанбе: НашдавТољ, 1958.

3.4 Алишер Навоий. Асарлар, йигирма томлик. Иккинчи том. – Тошкент: Фан, 1987. 620 сањифа.

3.5 Армуѓони Самарќанд. (Самарќанд ёш ќаламкашлар ижодидан намуналар) / тўплам. – Тошканд: Муњаррир, 2011, 148 сањифа.

3.6 Зањириддин Муњаммад Бобир. Бобирнома. – Тошкент: Ўзбекистон фанлар академияси нашриёти, 1960. 514 сањифа.

3.7 Каримзода Нормурод. Мењрнома (Маљмўаи ашъор), Самарќанд, 1997. – 56 сањифа.

3.8 Каримзода Нормурод. Авроќи дил. - Тошканд: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамѓармаси нашриёти, 2004.

3.9 Каримзода Нормурод. Насими фарањбахш. - Тошканд: Фан, 2008. – 160 сањифа.

3.10 Каримзода Нормурод. Мењр кўзда. Тошкент: - Фан ва технология, 2008. 48 - бет.

3.11 Каримзода Нормурод. Оби Рањмат (ўзбек ва тожик тилида). - Тошкент: Наврўз, 2011.- 60 бет.

3.12 Каримзода Нормурод. Чаманистони андеша (Маљмўаи маќолот, гузоришот, андеша ва хотирот). - Тошкент: Муњаррир, 2012, 200 - сањифа.

3.13 Ќувноќ Љ. Саховат, (Маљмўаи шеърњо). - Душанбе: Адиб, 1998.

3.14 Муњаммад Љаъфар. “Чашми борон”. Маљмўаи шеър.-Термиз: Љайњун, 1997. – 46 сањифа.

3.15 Муњаммад Љаъфар. «Мижгони офтоб». Маљмўаи шеър. - Душанбе: Оли Сомон, 1999, 76 сањифа.

3.16 Муњаммад Љаъфар. «Тулўъи сабзи ранг». Шеърњо. – Тошканд: Нашриёти Мероси халќии ба номи А. Ќодирї, 2003, 32 сањифа.

3.17 Муњаммад Љаъфар. Таљаллї. Маљмўаи шеър. - Тошканд: Доиратулмаорифи миллии Ўзбекистон, 2008, 208 сањифа.

3.18 Муњаммад Љаъфар. Кўзгу њайрати. Шеърлар. - Тошкент: Тамаддун. 2010. - 80 бет.
3.19 Муњаммад Љаъфар. Ошиќи ишќ. Маљмўаи шеърњо. - Тошканд: Янги нашр, 2011, 136 сањифа.
3.20 Муњаммад Љаъфар. Њанўз ишќ. - Тењрон: Суханварон, 268 сањифа.
3.21 Наимов Рањимжон. Истиќлолнома. Достон. - Тошкент: Наврўз, 2013, 88 бет.
3.22 Наимї Рањимљон. Мењрборон. Шеърњо ва њикоянњо. - Тошкент: нашриёти хазинаи Адабиёти иттифоќи нависандагони Ўзбекистон, 2004, 48 сањифа.
3.23 Нодири даврон. (Илмий оммабоп маќолалар тўплами), масъул муњаррир Б. Н. Валихўжаев. - Самарќанд: Зарафшон, 132 бет.
3.24 Носир Зиё. Умр девони. - Тошкент: Муњаррир, 2010. - 304 бет.
3.25 Ориф Гулханий. Ширу шакар. – Самарќанд: Зарафшон, 1991.108 сањифа.
3.26 Сиддиќий Ажзий, Танланган асарлар. (Нашрга тайёрловчи Бегали Ќосимов). - Тошкент: Ѓафур Ѓулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1973.
3.27 Хишравї. Садои Хишрав (девони зуллисонайнї). - Самарќанд: Зарафшон, 2001, 124 сањифа.
3.28 Достонњои «Хоља - Кафшер», «Восифї дар Самарќанд». Рўзномаи «Овози Самарќанд», соли 2011.
3.29 Сиддиќии Аљзї. «Аз худ бехабар шудем». Ѓазалиёт. Њозиркунандаи чоп Холиќ Мирзозода, журнали «Садои Шарќ», №8, 1985, сањ. - 123.

III. Шабакањои интернет

4.1 Facebooc.com

4.2 donishju.tj

4.3 ziyo.net

4.4 www.referun.com/n/dvuyazychie-kak-vazhneyshaya-forma-tadzhiksko-uzbekskih-literaturnyh-vzaimosvyazey

4.5 Fikr.uz

4.6 Dr.ru

4.7 www.omuzgor.news.tj

4.8 www.millat.tj